

İslâm Siyaset Düşüncesinde Hz. Peygamber'in İdarecilerine Verdiği Ahitler ve Siyaset İlkeleri

The Prophet's Covenants to His Governors and Principles of Governance in Islamic Political Thought

Ümit Eskin

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Assist. Prof., İstanbul University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History
İstanbul / Turkey
umiteskin@gmail.com
orcid.org/0000-0001-7159-836X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article
Geliş Tarihi: 15 Mart 2026 / **Date Received:** 15 March 2026
Kabul Tarihi: 26 Mayıs 2026 / **Date Accepted:** 26 Mayıs 2026
Yayın Tarihi: 15 Haziran 2026 / **Date Published:** 15 June 2026
Yayın Sezonu: Haziran 2026 / **Pub Date Season:** June 2026

Atıf: Eskin, Ümit. "İslâm Siyaset Düşüncesinde Hz. Peygamber'in İdarecilerine Verdiği Ahitler ve Siyaset İlkeleri". *Akademik Siyer Dergisi* 13 (Haziran 2026), 111-145.

Citation: Eskin, Ümit. "The Prophet's Covenants to His Governors and Principles of Governance in Islamic Political Thought". *Journal of Academic Sirah* 13 (June 2026), 111-145.
<https://doi.org/10.47169/samer.1910190>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Published by: Kahramanmaraş Sütçü İmam University

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça'da belirtildiği beyan olunur (Ümit Eskin).

Ethical Statement: It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography (Ümit Eskin).

Bu makale Creative Commons Atınlı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Öz

İslâm tarihinde Medine dönemi, Hz. Peygamber'in (sav) idaresinde İslâm Devleti'nin teşekkül sürecine sahne olmuştur. Bu yeni yapılanmada Medine dışındaki bölgelere âmiller ve valiler tayin edilmiş ve kendilerine yazılı talimatlar içeren görevlendirme belgeleri verilmiştir. Ahit olarak adlandırılan bu belgeler, kurumsallaşma sürecinin önemli bir boyutunu teşkil etmiş ve idareciler için yönetime dair bir rehber işlevi görmüştür. Bu makalede, Hz. Peygamber tarafından Muâz b. Cebel, Amr b. Hazm ve Yemen'e gönderilen diğer idarecilere verilen ahitler, İslâm siyaset düşüncesi açısından erken dönem temel metinler olarak tahlil edilmektedir. Söz konusu ahitlerde tayin edilen idarecilere görevleri, yetkileri ve uymaları gereken ahlâkî ve hukukî çerçeve bildirilmiştir. Basit bir atama yazısı olmanın ötesinde bu metinler, toplumu yönetmeye dair emir, tavsiye ve nasihatleri içermektedir. Adaletin tesisi, mâlî disiplin, gayrimüslimlere tanınan zimmet, yönetimde şeffaflık, toplumsal düzen, kabilecilik ve asabiyetin reddi ile Kur'ân ve Sünnet'e tâbi olma gibi temel ilkeler bu metinlerde açıkça ortaya konulmuştur. Bu durum, İslâm toplumunun yalnızca sözlü değil, aynı zamanda yazılı hukuk ve yönetim geleneği üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hz. Peygamber, Ahit (ahd), Ahitnâme, İslâm siyaset düşüncesi, Muâz b. Cebel, Amr b. Hazm.

Abstract

The Medinan period in Islamic history witnessed the formative phase of the Islamic state under the leadership of the Prophet Muḥammad. Within this emerging administrative structure, agents (ummāl) and governors were appointed to regions beyond Medina and were issued written directives in the form of official appointment documents. These documents, referred to as covenants (uhūd), constituted a significant dimension of early institutionalization and functioned as normative guides for governance. This article examines the covenants granted by the Prophet to Mu'ādh b. Jabal, 'Amr b. Ḥazm, and other officials dispatched to Yemen, treating them as foundational textual sources within Islamic political thought. These covenants delineated the duties, authorities, and the ethical as well as legal framework to which the appointed administrators were expected to adhere. Far from being mere appointment letters, these texts articulated a comprehensive framework of governance through commands, recommendations, and normative guidance. They embody core principles such as the establishment of justice, fiscal discipline, the protected status (dhimma) accorded to non-Muslims, administrative transparency, social order, the rejection of tribalism and 'aşabiyya, as well as adherence to the Qur'ân and the Sunna. Taken together, these documents demonstrate that Islamic society was constructed not solely upon an oral tradition, but also upon a structured written tradition of law and governance.

Keywords: Sirah, Prophet Muḥammad, Covenant ('ahd), Covenant document ('ahdnāma), Islamic political thought, Mu'ādh b. Jabal, 'Amr b. Ḥazm.

GİRİŞ

Hız. Peygamber Mekke döneminde görüşmelerini çoğunlukla sözlü yürütmüş, Medine dönemine gelindiğinde ise İslâm Devleti'nin başkanlığının daha tebarüz ettiği bu ortamda yazılı kültüre önem vermiştir. Farklı etnik ve dinî gruplara ev sahipliği yapan Medine'de¹ 8 yıl boyunca yürütülen süreçle güçlenen Müslümanlar, kadim ve kutsal şehir Mekke'yi 8/630 yılında fethetmişlerdir. Özellikle fetih sonrası yoğunlaşan dinî-siyasî açıdan önemli gelişmeler yaşanmıştır.² Bu süre zarfında birçok kabile Medine'ye gelerek Müslüman olmuş ve böylece Arap Yarımadası'nda İslâm, hızlı bir şekilde yayılmıştı.³ Nitekim bu dönemde özellikle de fetihten sonra birçok idarî-siyasî yazışma yapılmıştır. Bu yazıların bazıları dinî, sosyal ve kültürel hayatı düzenlerken bir kısmı da İslâm idare teşkilatının esaslarını oluşturmuştur. Medine dışındaki bölgelere atanan bazı görevlilere tayin belgesi ve başvuru kılavuzu niteliğinde ahitler verilmiştir. Özlü bir yapıda olan bu ahitler, Hz. Peygamber'in siyasî, idarî, dinî ve toplumsal konulardaki tavsiye, nasihat ve emirlerini içermektedir. Bu belgeler, görevlilerin gittikleri yerlerde Kur'an-ı Kerim ve sünnet esaslarına dayanarak; hukukî ve ahlakî düzlemde nasıl bir idare ve ilişki tarzı benimsemeleri gerektiğine işaret eder. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in bahsi geçen ahitleri hem İslâm kitâbetinin gelişimi hem de İslâm devlet teşkilatlanması ve siyaset düşüncesi açısından önem taşımaktadır.⁴

Çalışmamızda; Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Amr b. Hazm (ö. 53/673) ve Yemen'e gönderilen idarecilere Hz. Peygamber tarafından verilen ahit metinleri İslâm siyaset düşüncesi çerçevesinde tahlil edilecek ve Türkçe çevirileri verilecektir. Çeviri metinler, ilgili sahâbilerin kısa biyografileriyle

¹ Hz. Peygamber'den önce adı Yesrib olan Medine'de üçü büyük olmak üzere birçok kabileden olan Yahudiler ve aralarında uzun yıllardır savaşların olduğu putperestlik inancına sahip Evs ve Hazrec adlı Arap kabileleri vardı. Herkes kendi bölgesinde yaşardı ve şehrin bir hâkimi bulunmamaktaydı. Ancak ekonomik hayatta Yahudiler etkindi. Akabe biatları ve Mus'ab b. Umeyr'in (ö. 3/625) davet faaliyetleri sonucunda şehirde Müslümanlar etkili olmaya başlamıştı. Yaşar Çelikkol, *Hicri Birinci Yüzyılda Medine Şehri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 62, 84-87; Feyza Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 52-54; Mehmet Salih Gündüz, "Mus'ab b. Umeyr'in Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2017), 120-128.

² Hz. Peygamber'in kurduğu siyasî yapının devlet olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Devlet yapısının ana unsurları olarak gösterilen insan, egemenlik ve ülkenin (toprak) mevcudiyeti, yine Hz. Peygamber'in siyasî-idarî faaliyetleri bu dönemde bir devlet yapılanmasından söz edilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak mezkûr dönemde devletin temellerinin atıldığını ve devlet yapısının zamanla teşekkül ettiğini söylemek daha doğrudur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 61-65; W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Medine'de* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2021), 269-280; Falih Hüseyin, *Bahs fi Neş'eti'l-Devleti'l-İslâmiyye* (Beyrut: Merkezi Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2010), 54-56, 77-85; Öz, Hz. Peygamber'in kurduğu yapıyı "nebevî devlet" olarak yorumlar ve özelliklerini zikreder. bk. Şaban Öz, *Nebevî Devlet* (İstanbul: Ensar, 2023), 31, 145.

³ Hicretin ilk yılından başlayarak Hz. Peygamber'in vefat ettiği tarihe kadar farklı zamanlarda Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinden Medine'ye heyetler gelmiştir. Özellikle fetihten sonraki yıl (9/630) birçok kabile gelmiş ve bu sebeple o yıl "senetü'l-vufûd" (heyetler yılı) olarak adlandırılmıştır. bk. Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdümelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/560.

⁴ Hz. Peygamber devrinde kitâbet dairesi ve gelişimi için bk. Muhammed Mustafa A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1978), 9-23.

birlikte çalışmanın sonunda yer almaktadır. Ahitlere dair metin içi atıflarda okuyucuya kolaylık olması amacıyla kısaltma yöntemine başvurulmuştur. Muâz b. Cebel'e verilen ahit için (M), Amr b. Hazm'a verilen ahit için (A) ve Yemen âmillerine verilen ahit için (Y) kısaltmaları kullanılmıştır. Ahitlerde geçen maddelerin sıra numaraları belirtilmiştir. Örneğin Muâz b. Cebel'e verilen ahidin birinci maddesine (M1) şeklinde atıf yapılmıştır.

Makalemizde mevzu edilen ve Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda bir problemin bulunmadığı üç ahidin dışında⁵ Hz. Peygamber'in Alâ b. el-Hadramî'yi (ö. 21/642) Bahreyn ve Umân'a görevlendirirken ona verdiği iddia edilen bir ahit metni daha bulunur. Fakat bu ahit, aşağıda belirtilen sıhhat problemleri dolayısıyla çalışmaya dâhil edilmemiştir.⁶ Öncelikle ilk dönem kaynaklarında bu ahidin içeriği yer almamaktadır. Ancak İbn Sa'd (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eserinde Hz. Peygamber'in, Alâ'yı Bahreyn'e gönderirken yazılı bir belge (*kitâb*) verdiğini bildirir.⁷ Alâ'ya Hz. Peygamber tarafından verildiği iddia edilen belgenin metni sonraki dönem hadis kaynaklarında yer alır. Ancak içeriği sıhhat açısından problemlidir. Mezkûr ahit, muhaddis Hâris b. Muhammed'in (ö. 282/895) günümüze ulaşmayan *Müsned*'inde hadis olarak geçmiştir. Heysemî (ö. 807/1405),⁸ Bûsirî (ö. 840/1436)⁹ ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)¹⁰ bu hadisi zevâid kitaplarında nakletmiştir. Bûsirî, isnadda yer alan Davûd b. Muhabber'in yalancı, tâbiîn tabakasına denk gelen kişinin meçhul olmasından dolayı isnadı zayıf olarak nitelemiştir. Ayrıca metindeki birçok bilginin tarihî açıdan yanlış ve hatalı olması, metnin uydurulmuş veya zamanla tahrif edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Hamidullah bu belgenin güvenilir olmadığını vurgulamakta, aşağıda zikredilen sıkıntılara da değinmektedir.¹¹ Metnin diğer ahitlerle ortak ifadeler barındırması, diğer belgelerden mülhem oluşturulma ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla birlikte metnin zamanla tahrif edildiği veya çeşitli ekleme/çıkarmalara uğradığı da söylenebilir. Ayrıca diğer üç ahit metnine göre daha detaylı ve uzun bir formdadır. Metnin güvenilirliğini zedeleyen hususlara örnekler vermek gerekirse, bu ahidin hicretin dördüncü yılında (4/626) kâtip İbn Ebî Süfyân tarafından yazıya döküldüğü zikredilmiştir. Ancak Ebû Süfyân'ın oğulları Muaviye (ö. 60/680) ve Yezîd (ö. 18/639) o tarihten birkaç yıl sonra, Mekke'nin fethi

⁵ Eklerde, ahitlerin tercümeyle beraber geçtiği kaynaklar da verilmiştir.

⁶ Kanaatlerine katılmasam da bu belgenin sıhhati konusundaki yaygın kanaatin ve kronolojik problemlerin aksine Ahmed el-Wakil, mektubun diplomatik yapısının (tarihleme, şahit listesi vb.) St. Catherine Manastırı Ahitnâmesi gibi bazı belgelerle örtüştüğünü savunmaktadır. el-Wakil'e göre metindeki tarihsel anormallikler, bir müzevirin kurgusundan ziyade belgenin orijinal bir kaynaktan geldiğine işaret etmektedir. Bu konudaki karşıt görüş ve detaylı analiz için bk. Ahmed el-Wakil, "The Prophet's Letter to al-'Alâ' b. al-Hadramî: An Assessment of Its Authenticity in Light of the Covenants and the Correspondence with the People of Yemen", *Islam and Christian-Muslim Relations*, (Ocak 2019), 8, 17-19.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, ed. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1/226-227, 5/277.

⁸ Ebû'l-Hasan Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, ed. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414), 5/310-314.

⁹ Ebû'l-Abbas Şihâbeddîn Bûsirî, *İthâfü'l-hıyereti'l-mehera bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 5/134-138.

¹⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbuddîn İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye* (Riyad: Dârü'l-Âsime, 2000), 10/137-145.

¹¹ Muhammed Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfe* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001), 572-577.

akabinde (8/630) Müslüman olmuşlardır. Ahitte Alâ'nın başına bir iş gelmesi durumunda onun nâibi olarak Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) zikredilmiştir. Halbuki Hâlid b. Velîd'in Medine'ye giderek İslâm'ı kabul etmesi hicretin sekizinci yılına (1 Safer 8/31 Mayıs 629) tarihlendirilmektedir.

Hz. Peygamber'in idarecileri hakkında kaleme alınan eserlerde zaman zaman ahitlerin içeriğine değinilmekle beraber bu hususu detaylı inceleyen eserler sınırlıdır. Bu ahitler hakkında İslâm siyaset düşüncesi bağlamındaki çalışmalarda kısaca değinildiği görülür.¹² Ahitlerin verildiği mezkûr sahâbîler bağlamında da ahitlere değinilmektedir.¹³ Hakeza Hz. Peygamber'in ahitlerinin de içinde olduğu yazılı vesikaları ve intikali bağlamında bilgiler içeren eserler vardır.¹⁴ Hz. Peygamber'in ahitleri hakkında bilgi veren en önemli çalışmalardan biri Ünal Kılıç'ın *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* adlı eseridir. Burada ahitlerin şekil ve muhtevası hakkında genel hatlarıyla bilgiler verilir; ardından örnek kabilinden Hz. Peygamber'in Amr b. Hazm'a verdiği ahit ile Hz. Ali'nin (35-40/656-661) Mısır'a vali tayin ettiği Mâlik el-Eşter'e (ö. 37/657) verdiği ahidin kısa metinleri yer alır.¹⁵ Kaleme aldığımız bu makaleyle ahit geleneğinin teşekkülü ve etkisini, gönderilen görevliler ile ahitlerdeki siyaset ilkelerinin ortaya konması amaçladık.¹⁶

1. MEDİNE'DE DEVLET YAPILANMASI VE AHİT VERME GELENEĞİ

Devlet başkanları, iş yükünün artması ve coğrafyanın genişlemesi sebebiyle yetkilerinin bir kısmını devretmek durumunda kalmışlardır. Tarih boyunca bu amaçla vali, komutan, hâkim ve malî görevli gibi farklı memurlar tayin edilmiştir. Devletlerin tarihlerine bakıldığında bunun birçok örneğiyle karşılaşmak mümkündür. Krallıktan demokrasiye kadar tüm yönetim sistemlerinde daha etkin bir yönetim amacıyla iktidar sahipleri ihtiyaç duyulan alanlara vali, komutan, hâkim, malî uzman vb. görevliler atayarak görev ve yetkilerinin bir kısmını devretmişlerdir. İdare resmî bir makam olduğundan görevli atamaları gelişigüzel bir şekilde yapılmamıştır. Hak, kapsam ve sorumluluklar belirtilerek hukukî zeminde çözümler üretilmiştir. Böylelikle taşra idaresi merkezden kontrol edildiği gibi yetki gaspı veyahut sahada meydana gelebilecek kargaşaların önüne geçilmiştir.

Medine'de Hz. Peygamber'in öncülüğünde temelleri atılan ve teşekkül etmeye başlayan İslâm devletinde çeşitli yetkilere sahip görevler ihdas edilmiş ve zamanla bazı uygulamalar tesis edilmiştir. İslâm hâkimiyetinin geniş alanlara yayılması sonucu Hz. Peygamber'i taşrada temsil edecek, İslâm'ın kurallarını uygulayacak ve öğretecek âmil (mâlîye uzmanı), vali/emîr (idareci) ve kâdı (hâkim) gibi görevliler atanmıştır. Bunun üst düzey bir görev olmasının yanında idarî-hukukî

¹² Ömer Dinçer, *Siyasetnameleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 170.

¹³ Hamed b. İbrahim el-Osman, *Kitâbü Rasûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem li-Amr b. Hazm radiyallâhu anh* (Kuveyt: Mektebetü'l-İmâmî'z-Zehebî, 1992); Abdullah b. Sa'âf el-Lihyânî, "Esânidu kitâbi Amr b. Hazm radiyallâhu anh", *Mecelletü'l-Ahmediyye* 7 (2001); Ebubekir Sifil, *Mu'âz b. Cebel (r.a) ve İctihad Hadisi* (İstanbul: Rihle Kitap, 2024), 54-55.

¹⁴ Bekir Kuzudişli, *Aile İsnâdları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 44-67.

¹⁵ Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren, 2004), 157-159.

¹⁶ Çalışmanın hazırlanma sürecindeki kıymetli katkı ve yönlendirmeleri için Prof. Dr. Bekir Kuzudişli, Dr. Öğr. Üyesi Elmin Aliyev ve Arş. Gör. Aziz Ençakar'a şükranlarımı sunarım.

mahiyet taşımalarından dolayı onlara *ahd* (العهد) adı verilen vesikalar/belgeler düzenlenmiştir.¹⁷ Türkçeye ahit/ahid olarak geçen bu belgeler İslâm tarihi kaynaklarında *el-ahd* (çoğulu *el-uhûd* العهود) şeklinde zikredilmektedir.¹⁸ Kelime köken itibariyle Arapça *a-h-d* kökünden türemekte ve mastar olarak, “bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek; söz vermek” anlamlarına gelmektedir.¹⁹ İsim olarak da “emir, talimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, sorumluluk, itimat veren söz, yemin, dönem, zimmet” gibi farklı manalara sahiptir.²⁰ Ahit içeriği itibariyle hem yemin hem de kesin söz verme anlamı taşımaktadır. Yemin ahdin dinî ve kutsî yönünü, söz verme ise ahlâkî yönünü teşkil eder.²¹

Mekke'nin fethi hâkimiyetin merkez dışına uzanması ve devletleşme açısından dönüm noktası teşkil etmişti. Hz. Peygamber tarafından Mekke'ye ilk vali, Mekkeliler arasından İslâm'ı kabul eden Attâb b. Esîd el-Ümevî (ö. 13/634) seçilmişti.²² Attâb'a resmî bir belge verildiğine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla beraber Hz. Peygamber ona Mekke'yi idare açısından şifahî olarak bazı tavsiyelerde bulunmuştu.²³ Attâb da zaman zaman bazı hususları Hz. Peygamber'e sormuş ve cevabî mektuplar almıştı.²⁴ Benzer şekilde Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Tâif'ten gelen heyette yer alan Osman b. Ebi'l-Âs es-Sekafî'yi (ö. 51/671) geldiği şehre hem dinî hem de idarî görevleri yerine getirmesi için atamış ve ona da şifahî olarak talimatlar vermişti.²⁵

Mekke'nin fethi İslâm'ın yayılmasını hızlandırmış Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden gelen heyetlerden İslâm'ı kabul edenler veya mektupla İslâm'ı kabul ettiklerini arz edenler olmuştu. Hz. Peygamber duruma göre farklı kararlar vermekle beraber genellikle onlar arasından kabile reislerini veya nüfuzlu kimseleri İslâm menfaatine başlarına idareci olarak atamış ya da İslâm'ı kabul ettiğini arz eden idarecileri görevlerinin başında bırakmıştı.²⁶ Hz. Peygamber tarafından bu

¹⁷ Ahitler, Hz. Peygamber ve sonrasında da halifeler tarafından veliaht, âmil, vali ve kâdılara tayin kararları, çeşitli konularda emir ve talimat mahiyetindeki yazılar için kullanıldığı gibi emân vermek anlamında gayrimüslimlere verilen hakları ihtiva ve garanti eden resmî belgeler için de kullanılmıştır. Ayrıca halifenin veya valilerin bir şahsa, resmî veya özel mahiyette bazı hak ve görevler verdiğine dair emirleri ihtiva eden yazılarına da aynı ad verilmiştir. Mustafa Fayda, “Ahidnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/535-536.

¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/595; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 77; Ahitler yazılı belge olması ve elden verilmeleri hasebiyle mektup, belge anlamına gelen “kitâb” kelimesiyle de kaynaklarda ifade edilmektedir. Bk. Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*, 93.

¹⁹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Nüzhâtü'l-ayün*, ed. Muhammed Abdülkerim (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 446-448; Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Seyyid Geylani (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 350-351.

²⁰ Ebü'l-Abbas Şihabeddin Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, ed. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980), 9/362-363.

²¹ Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/533.

²² Attâb'ın seçilme sebepleri ve faaliyeti için bk. Ümit Eskîn, “The First Governor of Mecca: Attâb b. Asîd, His Life and Political Activities”, *İslami İlimler Dergisi* 17/1 (27 Mart 2022), 49.

²³ Ebü Abdillah Muhammed el-Vâkîdî, *el-Megâzî*, ed. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 3/959.

²⁴ Eskîn, “The First Governor of Mecca”, 66-67.

²⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/541.

²⁶ Muhammad Yasin Mazhar Siddiqui, *Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)* (Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1987), 263-272, 488-493.

liderlere kısa nasihat, tavsiye ve direktifler içeren yazılı belgeler verilmiş veya gönderilmişti.²⁷ Bunlar her ne kadar Hz. Peygamber'in siyasî ve dinî içerikli mektupları olsa da ahit geleneğinin içeriğine tam olarak girmez.

Yukarıda zikredilen mektupların yanı sıra Medine'den Yemen ve civarına atanan idarecilere detaylı emir ve tavsiyelerin yer aldığı ahit belgeleri verilmişti. Bu belgeler Hz. Peygamber tarafından çeşitli görevlerin yüklendiği sahâbîlere gönderildikleri sırada takdim edilmişti. Bunlar çalışmamızın konusunu oluşturan ve aşağıda tercüme verilen Muâz b. Cebel, Amr b. Hazm ve Yemen'de görevlendirilen idarecilere verilen belgelerdir. İçeriklerinden anlaşıldığı üzere bu ahitler halka ve varsa bölgedeki yerel yöneticilere de okunmaktaydı. Bu yönünü de göz önüne alarak ahitlerin verilme sebeplerini şu şekilde sayabiliriz.

(i) Devlet yapılanması ve gücünü hissettirme;

(ii) Görevlilerin gittikleri bölgelerde yerel idarecilere ve halka Hz. Peygamber'in mesajını ulaştırma ve kendi görevlerini ilan etme;

(iii) Resmî belge olması yönüyle doğabilecek kargaşa ve sıkıntıları engelleme;

(iv) Bölgedeki yerel idareci ve halka başta malî konular olmak üzere bilinmesi, uyulması gereken hususları duyurma;

(v) İlgili belge vasıtasıyla Hz. Peygamber'in vekili olan görevlinin meşruiyet kazanmasını ve yetki kullanmasını sağlama;

(vi) Uzak bir yerlere gitmeleri sebebiyle çeşitli konularda yazılan bilgilerin görevliye rehberlik etmesini sağlama.

Ahitler incelendiğinde bazı ufak farklılıkları olsa da muhteva olarak büyük oranda benzerlikler taşıdıkları anlaşılmaktadır. Mezkûr dönemde devlet yapısının temelleri henüz yeni atıldığı ve kurumlar da yeni teşekkül etmeye başladığı için görevler arasındaki sınırlar da net bir şekilde ayrılmamıştı. Ayrıca her ne kadar bölgelerde İslâm yayılsa da yerel yapı ve güçlerin tamamen devreden çıkarılmadığı ve onların da yönetime ortak edildiği bir sistemde çeşitli yetkileri haiz olarak görevlilerin atandıkları görülür. Nitekim tarih kaynaklarında zikredilen bilgilerin yanı sıra²⁸ ahitlerde farklı türde görevlerin zikredilmesi ve görevlilerin gittikleri yerlerde gerçekleştirdikleri işlerin çeşitliliği bunu desteklemektedir. Bununla beraber gidecekleri bölgeler de göz önüne alınarak emir ve görevlerin de farklılaşabildiği görülmektedir.

Ahitlerin içeriğine ana hatlarıyla bakıldığında Allah'ın adı anılarak başlar. Sonra bu görevlendirmeyi gerçekleştiren devlet başkanının adı ve nitelikleri (Allah'ın Resûlü Muhammed b. Abdillah) zikredilir. Ardından belgenin verildiği kişinin adı ve hangi yere atandığı yer alır. Sonrasında görevlendirilen kişiye direktifler zikredilir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'in rehberliğinde

²⁷ Bu mektupların içerikleri için bk. Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, 125, 220, 230, 232, 233, 235, 246, 356-357.

²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/590; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 76; Ebû Ca'fer Muhammed Taberî, *Târîhü't-Taberî: Târîhü'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Mısır: Dârü'l-Mearîf, ts.), 3/228.

vazifesini ifa ederken uyması gereken prensipler, ikaz ve nasihat şeklinde yer alır. Müteakiben ise gönderilen bölgede gerçekleştirilecek görevlerle ilgili talimatlar bulunur. Bu görevler daha çok zekât, cizye tahsili gibi malî konular olduğu kadar İslâm'ı öğretme, namaz kıldırma gibi dinî görevlerdir. Yanı sıra birtakım emir ve yasaklar belirtilir. Ayrıca görevlinin gönderildiği halka da mesajları bulunur; ona itaat etmeleri ve ona yardımcı olmaları istenir.²⁹

Değnilmesi gereken bir diğer husus ahitlerin Hz. Peygamber dönemine ait diğer belgelerle olan benzerlik ve farklılıklarıdır. Hz. Peygamber ve Müslümanların zaman içerisinde güçlerini arttırmaları ve hâkimiyet kurmalarıyla Medine'de yazışmalar ve görevlendirmeler yapılmış, bu çerçevede ortaya çeşitli evraklar çıkmıştı. Bunlar arasında bazı şahıs ve gruplara tanınan imtiyazlar, yabancılarla yapılan antlaşma hükümlerini ihtiva eden belgeler ya da Hz. Peygamber'in davet, talimat veya emirlerini içeren mektup ve belgeler bulunur. Kitâbetin gelişmesi ve genişlemesiyle sonraları bu belgeler içeriklerine göre emân belgeleri, muâhede/anlaşma belgeleri, iktâ belgeleri, diplomatik belge ve mektuplar vs. gibi tasnif edilse de ilk kaynaklarda ve metinlerde bunların mektup veya belge anlamına gelecek şekilde *el-kitâb/kitâb* olarak geçtiği görülür.³⁰

Bununla beraber İslâm tarihi araştırmalarında ise Hz. Peygamber'e ait belge ve mektupları işaret etmek üzere kullanılan terminolojide birtakım farklılıkların olduğunu belirtmek gerekir. Sahîfe, vesîka, belge, mektûb ve mükâtebe ifadelerinin yanı sıra mektup, kitap anlamındaki Farsça "nâme" ismini de alarak oluşturulan emânnâme, ahitnâme, sulhnâme, musâlahanâme, muâhedenâme, iktânâme, vasiyetnâme gibi ifadelerin de kullanıldığı görülür. Bunda belgelerin içeriklerinin o dönemde belgelerin keskin sınırlarla birbirinden ayrılmaması ile belgelerin mevcut bilgiler çerçevesinde yorumlanması etkilidir.

Verildikleri dönemde yazılı halde bulunan bu ahitler, alan kimseler tarafından saklanmış, aileleri veya diğer sahâbîler vasıtasıyla korunarak gelecek nesillere tevarüs etmişti. Bu belgeler bilhassa taşıdığı fikhî içerikleri sebebiyle önemli kabul edilmişti. Nitekim Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720), Amr b. Hazm ve Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) ailesinde bulunan Hz. Peygamber'in zekât içerikli belgelerini istinsah ettirmişti. Bununla beraber ilimle işigal eden bazı kimseler de içerdiği bilgiler sebebiyle bu belgeleri ailelerden alarak istinsah etmişlerdi.³¹ Muâz b. Cebel'in elindeki ahdin bir kopyasını, Yemen'de onun refakatinde bulunan Abdurrahman b. Ganm (ö. 78/697) ondan istemişti. Kendisinden fıkıh da öğrenen bu sahâbiye izin vermesiyle mezkûr ahit Abdurrahman tarafından istinsah edilmiş ve nakledilmişti.³² Ayrıca Ömer b. Abdülaziz'in Muâz'a verilen ahdi buldurduğu ve huzurunda bu ahdin okunduğu da zikredilir.³³ Ezcümle yazılı belge olarak günümüze intikal etmeseler de Hz. Peygamber'e ait olmaları ve içeriklerindeki fikhî, siyasî

²⁹ Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi*, 157-159.

³⁰ Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 45; Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, 59, 98, 103, 107, 119, 121, 127-128, 129-130, 158, 316.

³¹ Kuzudişli, *Aile İsnâdları*, 44-45.

³² Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî, *el-Vesâiku's-siyâsiyyetü'l-Yemeniyye: min kubeyli'l-İslâm ilâ sene 332* (Bağdat: Dârü'l-Hürriyye, 1976), 139.

³³ Humeyd b. Mahled İbn Zencûye, *Kitâbu'l-Emvâl*, ed. Şâkir Zib Feyyâd (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, ts.), 2/837.

ve sosyal vb. bilgilerin değerli görülmesi sebebiyle çeşitli yollarla nakledilerek günümüze ulaşmıştır.

Hız. Peygamber ile başlayan ahit verme uygulaması sonrasında İslâm devletinin başına geçen halifeler ve hükümdarlar tarafından da devam ettirilmişti.³⁴ Ahitlerin zamanla örnekleri ve detayları daha da artmış; İslâm devlet geleneğinde önemli devlet erkânı atanırken tayinlerini resmileştirmek ve onlara görevlerinde yol gösterici olması amacıyla onlara ahit veya benzeri belgeler verilmişti. Elbette bunda kurum ve müesseselerin zamanla yerleşmesiyle idarecilerin yanı sıra kâdı, sâhibü'l-berîd, imam, komutan gibi görevlilere ahitler verilmiştir. Bu belgelerin de tavsiye, nasihat ve emirlerin yanı sıra görevlinin işi çerçevesinde özellikler taşıdığı görülür.³⁵ Bu ahitlerde ortak noktalar olmakla birlikte verilen şahsa veya gönderilen bölgeye yönelik ekleme ve çıkarmaların olduğu dikkat çekmektedir.

Ahit metinlerinin uzunluğu ve kısalığı hususunda net sınırlar bulunmamaktadır. Bazıları çok kısa olduğu gibi bazılarının oldukça uzun olduğunu ve çeşitli nasihat, tavsiye ve uyarı içerdiğini söyleyebiliriz. Mesela Hız. Ali'nin Mâlik b. el-Eşter'i Mısır'a vali atarken verdiği ahit metni oldukça detaylıdır.³⁶

Hız. Peygamber'in ahitlerinde dikkat çeken bir diğer husus görevlendirilen kimselerin görev tanımlarının kapsam ve değişkenliğidir. Medine'de devlet yapısı, kurum ve sistemlerinin temelleri yeni yeni oluşmaya başladığından unvan ve görevlerin net bir şekilde ayrımı yapılamamaktadır. Nitekim kurum ve görevlerin tam anlamıyla oturması uzun bir süreçte gerçekleşecektir. Ahitlerde gönderilen görevlilerin hangi unvanla görevlendirildikleri bilgisi yer almaz. Ancak ahitlerin verildiği kimseler kaynaklarda *âmil* (çoğulu *ummâl*) olarak adlandırılır.³⁷ Çalışmada kolaylık için genelde "idareci" ifadesi kullanılmıştır.

³⁴ Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'in atama yaparken görevlilere daha çok ahit niteliğinde sayılabilecek tavsiye ve emirlerin verildiği görülür. Hız. Ebû Bekir, Amr b. el-Âs'ı (ö. 43/664) Filistin tarafına gönderirken verdiği tavsiyeler için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/61-62; Hız. Ömer'in gönderdiği idarecilere verdiği tavsiye ve emirler için bk. Aḥmed b. Yaḥyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 10/316; Hız. Ali'nin Muhammed b. Ebî Bekir'i (ö. 38/658) Mısır'a vali atarken verdiği ahit için bk. Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 4/556; Emevîler döneminde valilere verilen ahitler için bk. Hakan Temir, *Emevîlerde Valilik Kurumu* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019), 138-139; Abbâsiler döneminde Mehdî-Billâh'ın (ö. 169/785) İrminiye bölgesine atadığı vali için verdiği ahit ve tercümesi için bk. Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü resâili'l-Arab fi usûri'l-Arabîyyeti'z-zâhire* (Lübnan: Mektebetü'l-İlmiyye, 1938), 3/132-134; Ümit Eskin, *Abbasiler Döneminde Valilik* (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2022), 329-330; Hârûnürreşid'in (ö. 193/809) Horasan'a atadığı vali Herseme b. A'yen'e (ö. 200/816) verdiği ahit ve tercümesi için bk. Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 8/327; Eskin, *Abbasiler Döneminde Valilik*, 330-331.

³⁵ Örnekleri için bk. Kudâme b. Ca'fer Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe* (Bağdat: Dâru'r-Reşid, 1981), 39-52; Memlûk dönemi tarihçisi Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'sâ* adlı eserinin 7-12. ciltlerinde ve *Meâsirü'l-inâfe* adlı eserinin 3. cildinde Hız. Peygamber'den başlayarak dönemine kadar hükümdarlara ait çeşitli resmî belge ve mektuplardan kıymetli örnekler paylaşmaktadır bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, 7/1, 12/482; Ebû'l-Abbas Şihabeddin Kalkaşendî, *Meâsirü'l-inâfe fi meâlimi'l-hilâfe*, ed. Abdüsettar Ahmed Ferrâc (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 3/1-381.

³⁶ Adnan Demircan, *Râşid Halifeler* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 107-122.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 9/391; Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 3/427.

Kur'ân-ı Kerîm'de dar anlamıyla âmil, vergi memurları için kullanılır.³⁸ Mezkûr görevliler âmil olarak atansalar da sorumluluk ve görevleri valiler kadar kapsamlı ve yetkili oldukları görülür. Geniş bir görev sorumluluğuyla atanan âmiller, Hz. Peygamber ve sonrasında İslâm devlet yapısında tayin edilen valiler için kullanılan ifadelerden biri olmuştur.³⁹ Ahitlerin içeriğinde zikredilen görevlere bakıldığında din öğretiminden malî hususlara, adlî meselelerden temizlik ve insanların manevî durumlarıyla ilgilenmeye kadar geniş bir perspektif bulunur. Bu sebeple ahitlerin verildiği sahâbilerin geniş kapsamlı bir vazife ve yetki ile görevlendirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

Ahitlerde zikredilen hususların idareciler tarafından görev mahallerinde ve günlük hayatta ne ölçüde yerine getirdiklerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bunun tam anlamıyla ortaya çıkarılması mümkün olmamakla birlikte tarihi verilerden yola çıkarak bazı yorumlar yapılabilir. Elbette bu görevler idarecilerin üstün çaba ve gayretleriyle yerine getirilmeye çalışılsa da bazen sahada sorunlar ve problemler yaşanmıştı. Özellikle Hz. Peygamber'in vefatına yakın dönemde ve sonrasında kabile ve asabiyet tehlikesi baş göstermişti. Mütenebbiler ortaya çıktığı gibi İslâm'dan dönenler (*ridde*) olmuştu. Hz. Ebû Bekir (11-13/632-634) ve diğer sahâbilerin ferasetli ve metanetli duruşları, taşradaki görevlilerin mücadeleleriyle çıkan hadiseler çözülmüştü. Nitekim Muâz b. Cebel Necran'da etkili olan mütenebbi Esved'e (ö. 11/632) karşı mücadelede önemli rol üstlenmişti.⁴¹

Mezkûr görevlilerin ahitlerdeki ilkeler çerçevesinde gerçekleştirdikleri yönetimin yanı sıra Yemen'de diğer görevli sahâbilerin de katkısıyla birçok kabile İslâmiyet'i kabul etmiş ve bölgenin İslâmlaşması sağlanmıştı. Hz. Peygamber'in vefat ettiği 11/632 yılının Muharrem ayında Yemen'de Muâz b. Cebel'in gayretleri sonucunda Müslüman olan Mezhic'in Neha kolundan 200 kişilik bir heyetin gelerek Hz. Peygamber ile görüştüğü belirtilmektedir.⁴² Ayrıca bölgenin önemli topluluklarından olan Himyer kabilesi, Hz. Peygamber'in vefatı akabinde Zür'a b. Ebû Akabe el-Himyerî'yi Hz. Ebû Bekir'e yollayarak itaat ve bağlılıklarını bildirmeleri de İslâm'ın orada kök saldıgını göstermektedir.⁴³

Yemen zamanla İslâmî ilimler sahasında birçok âlimin yetiştiği önemli bölge haline gelmişti. Bunda bir diğer önemli etken de Muâz b. Cebel'in Cened'de kurduğu mescit ve burada yürüttüğü tebliğ faaliyetleriydi.⁴⁴ Burada Muâz gerek Hz. Peygamber'in yanında aldığı eğitim ve gerekse ahitlerde kendisine söylenen emirler doğrultusunda hareket etmesi etkili olmuştu. Böylece bölgede fıkıh, hadis ve Kur'ân ilimlerinin temellerini atmıştı.⁴⁵

2. AHİTLERDE SİYASET DÜŞÜNÇESİ VE SİYASÎ İLKELER

Ahitler, verildikleri dönemde sınırlı bir kitleye hitap etmesine rağmen gerek içerdiği dini bilgiler ve gerekse İslâm siyaset düşüncesinin esaslarını oluşturması açısından tüm zamanlara hitap eden

³⁸ Tevbe, 9/60.

³⁹ Valiler için kullanılan ifadeler ve açıklamaları için bk. Eskin, *Abbasiler Döneminde Valilik*, 30-37.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Yeni Şafak, 2003), 2/774.

⁴¹ Mehmet Salih Arı, *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 132-133.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/298.

⁴³ Hüseyin Algül, "Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/63.

⁴⁴ Mustafa Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 42.

⁴⁵ Kılıç, *Hz. Muâz bin Cebel*, 45.

bir içeriğe sahiptir. Bu belgeler sadece bir görev ya da atama belgesi değil, aynı zamanda kısa ve öz bir siyasetnâme metni olarak da düşünülmelidir. Belgedeki metinler, idareciler için yönetim hususunda kapsamlı ve aynı zamanda ince mesajlar ve ilkeler sunmaktadır. Çevirileri ekte verilen belgelerdeki siyasî ilkeler aşağıda ana hatlarıyla tahlil edilecektir.

2. 1. Hak ve Sorumlulukları Hatırlatma

İdareciler, gittikleri yerlerde halk, eşraf ve yerel idarecilere de bu ahitleri okumakta ve böylece görev ve sorumluluklar onlara da duyurulmaktaydı. Ahitlerde idarecilerden, kendilerine verilen yetki çerçevesinde görevlendirildikleri yerlerde siyasî ve sosyal yapıyı İslâm'a göre yeniden şekillendirilmesi istenmektedir. Halktan da dünya ve ahiret kazancı için İslâm dininin emir ve yasakları ile zikredilen hususlara tâbi olmaları istenmektedir. İdarecilere bu çerçevede hak ve sorumluluklarının bildirilmesi emredilmektedir.

"İnsanlara hak ve sorumluluklarını bildirmesini (emretti)." (A5)

Hz. Peygamber, atadığı görevlilere halkla nasıl ve hangi çerçevede ilişki kurmaları gerektiğini bildirmiştir. İdareci ile halk arasında soğuk ve resmî bir ilişki yerine samimiyet ve ünsiyete dayalı bir ilişkinin kurulması açısından dikkate değer ifadeler vurgulanmıştır. Ayrıca idarecinin halka karşı tutum ve davranışlarının sorumluluğunu taşıması gerektiğinin belirtilmesi yönetimin denetlenebilirliği ve tebaaya karşı sorumluluk (günümüz tabiriyle şeffaflık) anlayışını öne çıkarmaktadır.

"Ben size Muâz'ı efendi (rab) olarak göndermedim. Bir kardeş, öğretmen, Yüce Allah'ın emrini uygulayan, yaptıklarından dolayı aleyhinde (doğacak) sorumluluklarını yerine getiren biri olarak gönderdim." (M3)

Şeffaflık, sadece idareci olarak atanan kişiye yönelik değil, aynı zamanda bölgedeki yerel yöneticiler ve halktan da beklenen bir husustur. Hz. Peygamber'in gönderdiği görevliye karşı itaat ve bağlılık göstermeleri buyurulmakta, gizli veya açık hallerde aleyhte faaliyette bulunmamaları istenmektedir. Uyarı niteliği de taşıyan bu emirle yönetime karşı arkadan iş çevrilmemesi ve tesis edilecek düzenin korunması hedeflenmektedir.

"Gizli ve açıkta ona itaat ve bağlılık gösterin." (M4)

Toplumlara bakıldığında, insanların farklı tabakalara, konumlara ve kavrayışlara sahip oldukları görülür. Hz. Peygamber'in de bunun farkında olduğu ve gönderdiği idarecilerden yeni dini tebliğ ederken, eski alışkanlıklara sahip toplumun bazı önemli dinamiklerini yok saymamalarını istemiştir. Bu çerçevede, toplumun ileri gelenlerine saygı gösterilmesi ve yeni düzenin yerleşebilmesi adına istişare kapısının açık bırakılması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü toplumun ileri gelenleri, eski siyasî ve sosyal yapıda önemli bir yer tutmaktaydılar. Onların iletişim sürecinden çıkarılmaları ve dışlanmaları sorunlara yol açabilir ve İslâm'ın yayılmasını engelleyebilirdi.

"(Yine) onlara, büyüklere ve Kur'ân'ı ezberleyenlere saygı duymalarını, ileri gelenlere hürmet gösterilmesini... (talimatını verdi)." (Y20)

Üç metinde de görevlendirilen idarecilere yapılması ve sakınılması gerekenler bildirildiği gibi kendilerinden neler beklendiği de zikredilmektedir. Allah'tan sakınma, onun kitabı ve peygamberinin sünneti çerçevesinde bir yönetim sergilemesi gerektiği emredilmektedir. Böyle bir yönetim gerçekleştiren kimselerin, Kur'an'da belirtildiği gibi, Allah ile birlikte olduğu hatırlatılmaktadır.

“Azîm olan Allah'tan sakınmasını, kitabına ve peygamberinin sünnetine göre hareket etmesini... (ona emrettim).” (M2)

“Ona her işinde Allah'tan sakınmasını emretti. Çünkü “Şüphesiz Allah, sakınanlarla ve iyilerle beraberdir.”⁴⁶ (A2; Y2)

2. 2. Adalet

Devletlerin huzurlu bir şekilde yönetilmesi ve uzun ömürlü olması, öncelikle adaletin ve âdil yöneticilerin varlığına bağlıdır. Tarihte bunu sağlayabilen yöneticiler, adalete dayalı bir devlet kurarak halklarının huzur ve refahını sağlamış ve bu sayede anılmışlardır. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette, adaletin tesisi ve âdil olmanın önemi vurgulanmakta ve emredilmektedir.⁴⁷ Adaletten saparak haddi aşmak ve zulmetmek ise yerilmiş ve bunun cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁴⁸

Yöneticilerin ellerindeki güç ve sahip oldukları makamlarla adaletten sapmaları ve zulmetmeleri her zaman ihtimal dâhilindedir. Böyle bir durumun yaşanması tüm toplumda bir bozulma ve yozlaşmayı doğurarak kötülüklerin çoğalmasına sebep olur. Nitekim Hz. Peygamber, Câhiliye Dönemi'nde yaygın olan zulüm, haksızlık ve toplumdaki adaletsizliğe şahit olmuştu. Nübüvvetle birlikte tüm bu sorunları çözmek ve insanların huzurlu bir şekilde adalete dayalı yaşayabilecekleri bir sosyal düzen kurmak üzere çaba harcamıştı. Birçok hadisinde âdil yöneticileri övmüş, onların nâil olacağı derece ve ihsanları bildirerek adalete teşvikte bulunmuştu.⁴⁹ Adaletin tesisi ve buna dayalı bir sistem inşa etmek için de hayatı boyunca mücadele etmişti. Bu konudaki gayret ve çabası sadece Müslümanlara yönelik değildi. Adaletin tesis edilmesi gayrimüslimlerin İslâm'a bakışını değiştirecek ve belki de İslâm'a geçişlerini sağlayacağından önemliydi. Nitekim görevlendirilen idarecilere verilen ahitlerde de herkes için adalet emredilmekte Allah'ın emrettiği çerçevede buna uyulması buyurulmaktadır.

“Ona Allah'ın emrettiği gibi adaletle hükmetmesini (emretti)” (A3)

Adaletin sağlanması hususunda taviz verilmemesini ve sert bir tavır takınılmasını buyuran Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın zulmü sevmediğini, yasakladığını ve zulmedenleri lanetlediğini Hûd sûresini hatırlatarak uyarılmaktadır.

⁴⁶ Nahl, 16/128.

⁴⁷ Nisâ, 4/58; Mâide, 5/8; En'âm, 6/152; A'râf, 7/159, 181; Nahl, 16/90.

⁴⁸ Hud, 11/113; Kasas, 28/40; Duhân, 44/28.

⁴⁹ Müslim, “İmâre”, 43; Buhârî, “Ezân”, 36; Nesâî, “Âdâbü'l-kudât”, 1; Hz. Peygamber'in adaletle ilgili hadislerini ele alan bazı hadis telifatları bulunur. Bk. Ebü'l-Abbas Şihabeddin İbn Hacer el-Heytemî, *Erbaûne hadîsen fi'l-adl*, ed. Semir Kettânî (Bağdad: Menşûrâtü'l-Cemel, 2012), 363-430; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, “Erbaûn hadîsen fi medhi'l-adli ve zemmi'z-zulm”, *Resâilu nâdire*, ed. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2014), 97-126.

"İnsanlara hakta yumuşak, haksızlıkta sert davranmasını (emretti) çünkü Allah zulmü sevmez ve onu yasaklar, şöyle buyurur: "Dikkat edin! Allah'ın laneti zalimleredir."⁵⁰
(A6)

Adaletin bir diğer boyutu da toplumsal sınıflar arasında dengeyi sağlamaktır. Bu minvalde ahitlerde idarecilerin görevlerinden bir diğeri de halkın güvenliğini sağlayarak, birbirlerine zulmetmemelerini ve güçlülerin zayıfları ezmesini engelleyerek adaleti sağlamalarıdır. Hz. Peygamber idarecilerden zayıf kimselere hak ve hukukta yardımcı olmalarını, güçlü kimselerin onlara tasallutlarına mâni olmalarını istemiştir.

"Yönetilenleri (raiyye) birbirlerine zulüm yapmaktan alıkoymasını (emretti). (Birbirinizi) helak etmeyin! Çünkü Yüce Allah güçlüyü zulümden defetmek ve zayıfa hak konusunda yardım etmek üzere yöneticiyi zayıf kimselere destek, güçlülere de engel kılmıştır." (Y6)

2. 3. İslâm'ın Tebliğ ve Tatbiki

Ahitlerde ele alınan diğer bir konu da davet ve din öğretimiyle ilgili sorumluluk ve görevlerdir. İdareciler gittikleri yerlerde halka İslâm'ı anlatmak ve öğretmekle de sorumlu tutulmuşlardı. Bu işi yaparken dikkat edilmesi ve yapılması gerekenler belgelerde açıkça belirtilmiştir. Öncelikle Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun hareket etmeleri vurgulanmış, İslâm'ın inanç ve ibadet esaslarının öğretilmesi istenmiştir.

"Azim olan Allah'tan sakınmasını, kitabına ve peygamberinin sünnetine göre hareket etmesini, işlerini iyi yürütme peşinde koşan, iyiyi iyiliğiyle ödüllendiren, kötülük yapanı iyilikle alıkoyan bir babaları olmasını (ona emrettim)." (M2; A4)

Yüce Allah kitabında Hz. Peygamber'in yumuşaklığı ve güzel huyuyla insanları İslâm'a davet ettiğini ve bu sayede insanların İslâm'a girmesinde etkili olduğunu ifade eder.⁵¹ Hz. Peygamber de görevlilerini idarî vazifelerin dışında aynı zamanda bir davetçi vasfıyla gönderdiğinden halkla münasebetlerinde hikmet ve güzel nasihatle İslâm'a çağrılarını istemektedir. Ayrıca rıza ve öfkelerinin şahsi değil Allah'ın emri doğrultusunda olmasını söylemektedir.

"Ona (Muâz'a), Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırmasını, Allah rızası için rıza göstermesini, Allah'ın öfkesi için öfkelenmesini emrettim." (M5)

Hz. Peygamber idarecilerine dini tebliğin iştihakla yapılmasını tavsiye eder. İnsanlara İslâm'ın güzelliğini ve samimiyetini onlarla ülfet ederek öğretmelerini buyurur. Onların soğuk, tepeden bakan ve samimiyete dayanmayan daveti insanların gönüllerinde karşılık bulamayacağına işaret eder.

"Dini kavramaları için insanlarla yakınlık kurmasını... (emretti)." (A8)

⁵⁰ Hûd, 11/18.

⁵¹ Âl-i İmrân, 3/159.

Hz. Peygamber görevlilerin insanlara dünyadaki amellerle kazanılan cennet ve cehennemden bahsetmelerini ister. Onlardan, insanları cennete götürecek amellere teşvik etmelerini ve cehenneme sokacak amellere karşı uyarılarını buyurur.

“İnsanlara cenneti ve (onu kazandıracak) amelini müjdelemesini, ateşten ve (ona götürecek) amelinden uyarmasını (emretti).” (A7)

Ahitlerde ibadetler, bunların nasıl yapılacağı ve dikkat edilmesi gerekenler ana hatlarıyla açıklanmaktadır. Bu ibadetlerden biri Müslümanlar arasında birlik ve kardeşlik oluşturmaya da vesile olan hac ve umredir. İdarecilerden, halka haccın farz ve sünnetlerini öğretmeleri istenmektedir. Gücü yeten herkesin hac ibadeti yapması gerektiği ve umrenin de hacca hazırlık mahiyetinde küçük hac ibadeti olduğu hatırlatılarak teşvik edilmektedir (A8; Y7).

Namaz kılmak ve Kur’ân okumak gibi ibadetleri yapmadan önce alınan abdest ahitlerde yer alır ve güzelce abdest alma detaylı bir şekilde anlatılmıştır (A12). Yüce Allah’ın kitabı ve hitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’e de temiz bir şekilde dokunulması emredilmektedir (A4).

Günde beş vakit kılmakla mükellef olunan namaz da ahitlerde detaylı bir şekilde yer alır. Namaz cemaatle kılınması yönüyle toplumun birbiriyle ilişki içinde olmasında ve yaşanan sıkıntılara karşı çözüm üretmede önemli bir işleve sahiptir. İdarecilere hem davetçi hem de imam olmaları hasebiyle namaz hususunda da emir ve tavsiyeler verilmiş, bunları halka öğretmekle görevlendirilmişlerdi. Bu minvalde ahitlerde namaz kılma âdâbı açıklanır. Namazın huşu içinde, rükû ve secdelerinin tam yapılarak kılınması gibi dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilir (A9, 13; Y8, 10-11). Beş vakit namazın zaman aralıkları açıkça belirtilmekte, namazların vakitlerine riayet edilerek kılınması istenmektedir (A13; Y11).

Vakit namazlarına önem veren ve cemaatle birlikte kılınmasını isteyen Hz. Peygamber, her hafta toplu bir şekilde kılınan cuma namazına riayet edilmesini ayrıca zikretmekte ve kendi sünneti olduğu üzere cuma namazından önce gusül abdesti alınmasını buyurmaktadır (A14; Y11).

2. 4. Gayrimüslimlere Verilen Zimmet

Ahitler sadece Müslümanların yönetimiyle ilgili değil gayrimüslimleri de içine alan adaletli ve kapsayıcı bir idare kurmanın temellerini içermektedir. İslâm idaresinde Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin tüm bireylerin güven içinde yaşayabilecekleri ve dinlerini özgürce yaşayabilecekleri bir devletin kurulması amaçlanmıştır.

Hz. Peygamber’in uygulamalarına bakıldığında İslâm idaresinde yaşayan diğer gayrimüslimlere esenlik içerisinde yaşama imkânı verdiği ve bunu atadığı görevlilerine emrettiği müşahede edilir. Gayrimüslimlere verilen bu zimmetin her üç belgede de yer alması İslâm ve Hz. Peygamber’in zimmîlere verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Ayrıca bu anlayışın gelişmesinde Müslümanların Medine’de Yahudi ve müşriklerin de dâhil olduğu uzlaşma önemli bir tecrübe ve örneklik oluşturmuştu.⁵²

⁵² Abdurrahman Demirci, “Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Antlaşmalarına Etkisi”, *İSTEM* 19 (2012), 264-266.

Ahitlerde zimmîlere yapılacak davet ve haklarının korunması açıkça belirtilmiştir. Böylece din hürriyeti ve güvenlikleri teminat altına alınmıştır. Ahitlerde zimmîlerden kim İslâm'ı kabul ederse, onlara Müslüman olarak muamelede bulunulması emredilir. Eğer onlar kendi dinlerinde kalmak isterse, zorla dinlerinin değiştirilemeyeceği ve dinlerini serbestçe yaşayabilecekleri bildirilir. Ancak bu imkânların sağlanması için nasıl ki Müslümanlardan zekât alınıyorsa onlardan da güvenlik ve esenlik içerisinde yaşamanın bir teminatı olarak cizye (baş vergisi) alınması buyrulur. Buluğa erenlerden güçleri imkânınca dinar veya ona denk olan giyecek veya başka bir şey üzerinden alınması gerektiği açıklanır. Bu vergiyi verenlerin, Müslümanların (İslâm idarecilerinin) korumasında olacakları ve herhangi bir zorlamaya maruz kalmayacaklarının teminatının verilmesi o dönem açısından önemli bir haktır.

“Müslüman olmayı kabul etmeyen her ergenlik çağına ulaşmış erkekten bir dinar veya ona denk değerde meâfir (giysi) veya başka bir şey al.” (M7, 8)

Hız. Peygamber'in idarecilerine gayrimüslimler için emrettiği teminat ve özgürlük o dönem açısından önemli olduğu gibi tarih boyunca gayrimüslimlerle Müslümanların barış ve diyalog içinde yaşamalarında etkili olmuştur. Elbette zaman içerisinde İslâm'ın hoşgörü ve teşvikleri çerçevesinde gayrimüslimlerden İslâm'a girenlerin olduğu da aşikârdır.

İslâm tarihi boyunca zimmetin de etkisiyle gayrimüslimlerle kalıcı bir müsamaha ruhu gelişmiştir. Asırlar boyu gayrimüslimlerin İslâm topraklarında Müslümanlarla birlikte yaşamış olması, bu teminatın tarihte de uygulandığının bir kanıtıdır.

“Kim Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet getirirse, itaat edip bağlılık göstererek Müslüman olursa, o Müslüman'dır. Müslümanların hak ve sorumlulukları aynen onun için de geçerli olur. Kim O'nun dinine karşı çıkar ama cizyeyi kabul ederse, dininde bırakılır. Hem Allah'ın hem peygamberinin hem de müminlerin zimmetine sahip olur. O öldürülmez, esir alınmaz, gücünün üzerinde bir şeyle mükellef kılınmaz ve dinini terk etmesi için zorlanmaz (fitneye uğramaz). Allah onu gözetir.” (M6; A21, 22; Y19)

2. 5. Malî Hususlar

Ahitlerde idarecilerin görevleri arasında en ayrıntılı biçimde ele alınan konu malî meselelerdir. Üç ahitte de bu hususlar yer almaktadır. Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden alınan vergilerle elde edilen gelirler devletin temel görevlerini yerine getirmede önemli bir malî kaynak oluşturmaktaydı. Ayrıca bu gelirlerle bölgedeki güvenlik teminat altına alınıyor ve halk arasında malî denge sağlanıyordu.

Müslümanlardan tahsil edilen ve İslâm'ın beş emrinden biri olan zekât/sadaka üç belgede detaylı yer alır. Muâz b. Cebel'e verilen belgedeki malî bilgilerin diğerlerine göre daha detaylı olduğu görülmektedir. Zekât olarak, para cinsinden ukiyye, arazilerin mahsulleri, hayvanlardan da deve, sığır ve koyunun tahsil edileceği belirtilmiştir. Yukarıda zikredildiği üzere gayrimüslimlerden İslâm'ı kabul edenlerin de Müslümanlar gibi sayılacağı, Müslümanlardan zekât alındığı gibi İslâm'ı kabul etmeyenlerden de cizye alınacağı belirtilir (M9-15; A16-21; Y12-18).

Ahitlerde Hz. Peygamber, zekât toplama işlemlerinin âdil bir şekilde yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Adaletli davranmanın önemini vurgulayan Hz. Peygamber, zekât toplama işlemlerinde zulüm yapmamayı ve usulsüzlüklerden kaçınmayı emretmektedir. Bu konuda yaşanabilecek sıkıntıları öngören Hz. Peygamber görevlileri bu hususta uyarmakta ve Yüce Allah'ın yapılanları gördüğünü hatırlatmaktadır. Nitekim bu konuda Emevîler ve Abbâsîler döneminde yapılan yanlışlar ve uygulanan politikalar, sorunlar oluşturmuş ve zaman zaman isyanlara sebep olmuştur.⁵³

“Musaddık (zekât tahsildarı) musaddakta (zekât olarak verilen malda) daha fazlasını tahsile yönelmesin. Zira Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir.” (M13)

Vergi gelirini oluşturmakla beraber dinî bir yükümlülük olan zekât hususunda Hz. Peygamber'in Müslümanlara bir de tavsiyesi bulunur. Zekâtlarda kim fazla verirse onun lehine ve hayrına olacağı belirtilir.

“...Kim daha fazla verirse, onun hayrınadır.” (A20)

2. 6. Devlet Otoritesinin Tesisi ve Cihad

Uygulamaları ve tercihleriyle barışı önceleyen Hz. Peygamber,⁵⁴ İslâm davetini kabul etmeyenlere sunulan zimmet güvencesini ve bir anlamda bunun bedeli olan cizyeyi vermek istemeyenlere nasıl davranılacağını da ahitlerde açıklar. Buna göre gayrimüslimlerle çağrıldıkları şartları kabul edene kadar ya da kabul etmezlerse öldürülünceye kadar savaşılmasını istemiştir. Nitekim bu emir Kur'ân-ı Kerim'de açıkça buyurulmaktadır.⁵⁵ İslâm'ın sunduğu yapıcı tekliflerin reddinin iyi niyet taşıması mümkün değildir. Ayrıca bu tavrı takınanlar İslâm idaresine karşı her türlü zararlı hareket ve problemde potansiyel bir tehdit oluşturacaktır.

Nitekim Medine döneminde anlaşma yapılmasına rağmen Yahudilerin aleyhteki girişimleri Hz. Peygamber ve Müslümanlar açısından çeşitli sorunlar oluşturmuştu. Ayrıca cizye vergisini verenlerin Müslümanların yükümlü olduğu bazı sorumluluklardan muaf tutulacaklarını ve böylece bazı avantajlar elde edeceklerini de göz önüne almak gerekir. Hz. Peygamber İslâm'ın net olan bu kuralını görevlilerine emretmiş ve problemlerin yaşanmaması için İslâm'ı veya cizye vermeyi kabul etmeyenlerle mücadeleyi açıkça emretmişti.

Ahitlerde olası bir savaş durumunda elde edilecek ganimetlerin taksimi de açıklanır. Buna göre ganimetin beşte dördü mücahitlere, beşte biri (humus) ise Kur'ân-ı Kerim'de emredildiği üzere belirli gruplara harcanmak üzere Hz. Peygamber'e verilmek için ayrılır.⁵⁶ Zikredildiği üzere Hz.

⁵³ Ebû Yûsuf'un âmillerin hususunda yaşanan sorunlar ve dikkat edilmesi gerekenler konusunda Hârûnürreşid'e tavsiyelerde bulunmuştur. Bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrahim, *Kitâbü'l-Harâc* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1979), 105-119.

⁵⁴ Savaşın kaçınılmaz olduğu durumlar dışında Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi ve sonrası birçok hususta barıştan yana olduğu ve barışı öncelediği açık bir gerçektir. Bk. İsmail Altun, “Hz. Peygamber'in Barışın İnşasına Yönelik Uygulamaları”, *EKEV Akademi Dergisi* 41 (2009), 34-38.

⁵⁵ Tevbe, 9/29.

⁵⁶ Enfâl, 8/41 “...ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir...”

Peygamber'e ayrılan bu payla ganimetin sadece bir grupta toplanması engellenir ve yoksullarla da paylaşılır.

"Kim kabul etmezse, çağrıldığını kabul edinceye ya da öldürülünceye kadar onlarla savaşılsın. Onu, malını ve çocuklarını ele geçirirseniz, bu sizin ganimetinizdir. Beşte birini Allah'a verin. Sizinle savaşmayan ve cizyeyi kabul edenlerden, Allah'ın peygamberine verdiğinin beşte birini ayırarak Allah'ın feyi (ganimeti) yapınız. Bu beşte bir, Allah'ın emrettiği yerlere harcanır ki O'nun size verdiği ganimet içinizdeki zenginler elinde dolaşan bir özellikte olmasın." (M7)

"Ganimetlerden beşte bir, Allah hakkını (humus) almayı emretti." (A15)

2. 7. İyiliği Emredip Kötülüğü Engelleme

Ahitlerde görevlilere yüklenen bir diğer sorumluluk, halkı iyiliğe teşvik etmeleri ve kötülüklerden sakındırmalarıdır. Bu ilke toplumda aksayan ve yozlaşan yönlerinin düzeltilmesine katkı sağladığı gibi iyilik ve güzelliğin yayılmasına vesile olur.⁵⁷ İslâm'ın temel kaidelerinden ve Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan hususlardan olan emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker⁵⁸ güçle olduğu gibi nasihatle de gerçekleşir. Her Müslümanın sorumlu olduğu bir görev olmakla beraber otoriteyi elinde tutan idarecilerin iyiliği teşvik etmek ve kötülüğü engellemek için elinde daha fazla güç, imkân ve yetki bulunur. Ayrıca idareciler toplum nezdinde önemli ve örnek konumda olduklarından hal, tavır ve uygulamaları toplum için de örneklik oluşturmaktaydı. Hz. Peygamber görevlendirdiği idarecileri hem imkânları hem de gayret ve nasihatleriyle halk arasında iyiliği yaymak ve kötülükten alıkoymak için görevlendirmişti. Tedrici olarak kurumsallaşan İslâm devlet yapısında hisbe, şurta ve kadılık müesseselerinin toplumda düzeni sağlaması yanında kötülüğün engellenmesi noktasında ortak gayretlerinin olduğunu da zikretmekte fayda vardır.

"Azim olan Allah'tan sakınmasını, kitabına ve peygamberinin sünnetine göre hareket etmesini, işlerini iyi yürütme peşinde koşan, iyiyi iyiliğiyle ödüllendiren, kötülük yapanı iyilikle alıkoymak için babaları olmasını (ona emrettim)." (M2)

"İnsanlara iyiliği duyurmasını ve emretmesini, ...insanları (kötülüklerden) alıkoymasını (emretti)." (A4)

"Yine iyilik yapanın iyiliğini kabul etmeyi ve onu övmeyi, kötülük yapanın kötülüğünü reddetmeyi ve onu çirkin bulduğunu belirtmeyi (emretti)." (Y5)

2. 8. Asabiyet ve Kabileciliği Yasaklama

Câhiliye Dönemi'nde Arap Yarımadası'nda genel olarak devlet anlayışı gelişmemişti ve kan bağına dayalı kabile düzeni hâkimdi.⁵⁹ Kabileler arasında asabiyet ve taassup neticesinde basit sebeplerle bile tartışma ve kavgalar çıkabiliyordu.⁶⁰ Kişi veya grupların kabilesinden yardım

⁵⁷ Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1994), 114-120.

⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/104, 110; Mâide, 5/115; Tevbe, 9/71, 112; Lokman, 31/17.

⁵⁹ Hakan Temir, *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020).

⁶⁰ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 71.

istemesiyle kabilenin tamamı harekete geçer, birlik ve dayanışma ruhu olan asabiyetin etkisiyle olaylara dâhil olurlardı. Kabile bireyinin akıtılan kanı sadece o kişinin değil kabilenin sahip olduğu ortak kanın akıtılması anlamına geliyordu. Bu anlayış çerçevesinde akıtılan kanın intikamının alınması tüm kabile fertlerinin ortak sorumluluğu haline gelmekte ve kan davaları oluşmaktaydı. Kan davaları ile kabileler arasında nesilden nesile intikal eden çatışma ve savaşlar meydana gelirdi.⁶¹

Hz. Peygamber, İslâm ile uyuşmayan uygulamaları ya kaldırarak ya da ıslah ederek yeni bir toplum inşa etmeye gayret etmişti. Medine’de neşvünemâ bulan İslâm toplumu ümmet bilinci üzerine tesis edilmişti. Hz. Peygamber bu amaca matuf olarak kabile temelli sosyal yapıyı ümmet bilinci ve kardeşliği üzerine oturtmaya çalışmıştı. Müslümanlar arasında kardeşleştirme gibi uygulamalar bu bilincin oluşmasında etkili olmuştu. Nitekim birbirleriyle savaşan ve aralarında kan davası olan Evs ile Hazrec kabilelerinin bir potada eritilerek Ensâr’a dönüşmesi bu çabayla gerçekleşmişti.

Hz. Peygamber bu durumu sadece Medine’de değil görevlilerin atandığı diğer yerlerde de uygulamaya koymuştu. Gönderdiği idarecilerine Cahiliye taassubu çerçevesinde asabiyet ve kabilecilik faaliyetlerinin engellenmesini hatta bunları yapanların cezalandırılmasını buyurmuştu. Bir tartışma veya anlaşmazlık durumunda karar merciinin Yüce Allah ve kanunları olduğu belirtilmişti. Elbette bu belgelerin halka okunuyor olması da onlara kendilerini düzeltmeleri için bir mesaj ve gözdağı anlamı taşımaktaydı. Hz. Peygamber, Câhiliye’ye geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine o dönemdeki bazı uygulama ve anlayışların her fırsatta ortaya çıkabilecek bir potansiyeli olduğunu göz önünde tutmuş ve uyarılarda bulunmuştu.

“İnsanlar arasında bir kavga olduğunda kabile ve aşiretlere başvurulmamasını aksine tek ve ortaksız Allah’a başvurulmasını (emreder). Zira kim (davalarında) Allah’a değil de kabile ve aşiretlere başvurursa, davalarını tek ve ortaksız Allah’a başvuruncaya kadar kılıçla kesilmelerini (emretti).” (A11)

“Kim karşı gelip, Cahiliye davasına çağırır veya birliği bozmaya kalkışırsa, kılıçla kesilmesini (emretti).” (Y21; Y8)

2. 9. Kur’ân ve Sünnet’e İttibâ

Ahitlerde vurgulanan bir diğer önemli konu ise İslâm’ın açık hükümlerine itaat edilmesi ve bu konularda tartışmalara girilmemesinin emredilmesidir. Bu meyanda Allah’ın emrettiği kesin emirlerin yapılması, helal ve haramlara uyulması ve müteşâbih âyetlere de iman edilmesi buyurulmaktadır.

“...Aralarında (Allah’ın hükmü konusunda) tartışmaya girmemelerini (emretti). Çünkü bu Kur’ân, Allah’ın ipidir, onda adaletli taksim, geniş bilgi ve kalplerin baharı vardır. Dolayısıyla (Kur’ân’ın) kesin emirlerini (muhkemlerini) yerine getirin, helale ve harama uyun, müteşâbihine de iman edin. Çünkü farzları eda ettikten sonra hiç kimseye azap etmemek Allah’a borçtur.” (Y3, 4)

⁶¹ Hacı Mehmet Altuntaş, *Cahiliye’de ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası* (İstanbul: Kuramer, 2021), 174-175.

Nisâ sûresinin 59. âyetine telmihle bir konuda çekişme hâsıl olur veya şüpheye düşülürse Allah'ın hükümlerinin bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'e itaat edilmesi ve tâbi olunması emredilmektedir. Ancak yine de ayrılık ve ihtilaf devam ederse bunun bir fitneye dönüşmeden Hz. Peygamber'in sünnet ve emirlerine itaat etme, tâbi olma ve başvurma ile çözülmesi emredilmektedir. Mezkûr iki kaynaktan anlaşmazlık konusunda çözüm ve hüküm bulunuyorsa bu Müslümanlar için bağlayıcıdır.

"...Bir şeyde çekişir veya şüpheye düşerseniz, onu Allah'a ve yanınızda olan kitaba havale edin. (Burada da) görüş ayrılığına düşerseniz, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve peygambere havale edin. Bu (sizin için) en hayırlısıdır ve sonuç olarak da en iyisidir." (M4)

Ahitlerde zikredilmese de ihtilaf ve sorunların çözümünde içtihat önemli bir yer tutar. Bütün anlaşmazlıkların çözümü Kur'ân ve sünnette bulunmasa da bunların çözümüne katkı sunan ilkeler, delâletler ve emsaller bulunmaktadır. İşte bunlardan yararlanarak hüküm bulma içtihat olarak adlandırılır. Ahitlerde yönetimle ilgili veya karşılaşılabilecek sorunlarla ilgili tüm bilgiler bulunmamakta sadece ana ilkeler yer almaktadır. Bu yönüyle idarecilerin ihtilaf ve sorunlarla karşılaşma durumunda Kur'ân, sünnet ve bu belgelerde kendilerine verilen talimatlardan yola çıkarak içtihat edebilecekleri anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber, Muâz'ı Yemen'e yolcu ederken nasıl hüküm vereceğini sorduğunda Muâz önce Allah'ın kitabına göre karar vereceğini, aradığı delili onda bulamazsa Hız. Peygamber'in sünnetine göre hükmedeceğini orada da aradığını bulamazsa kendi kanaatiyle içtihat ederek hüküm vereceğini söylemişti. Hız. Peygamber, onun bu sözlerinden hoşnut olmuş ve takdir etmişti.⁶² Bu rivayet fıkıhın düşünme sistemiği ve kaynak hiyerarşisinin oluşumunda etkili olmuştur.

2. 10. İslâm Ahlakı

Cahiliye Araplarında ahlakî anlayış çeşitli ilkeler üzerine kurulu olup yüksek ve kapsayıcı bir nitelikten uzaktı. Dünyevî temellere ve hedeflere matuf olup kabilecilik ve asabiyet çerçevesinde şekillenen bir karakterdeydi. İslâm ile birlikte Hız. Peygamber, Allah'a itaat temeline dayalı bir ahlak oluşturmaya gayret etmişti. Ahlakın temeli ferdî gurur ve kabilecilik yerine Allah'a saygı ve itaat çerçevesinde şekillenmişti. Buna uygun olarak sosyal münasebetlerde merhamet, dürüstlük, güvenilirlik, sevgi, fedakârlık ve samimiyet gibi faziletler yer almıştı.

Siyaset düşüncesiyle yakından ilişkili olup, siyaseti etkileyen ve dengeleyen en önemli unsurlardan birini ahlak oluşturur. Hız. Peygamber ahitte İslâm toplumunun temel değerlerinden olan ahlak üzerinde de durmuş, idarecilerine halkları Allah'ın ahlakına (*ahlâkullâh*) yöneltmelerini ve teşvik etmelerini istemişti. Ayrıca Allah'ın yüce ahlakı (*me'âli'l-ahlâk*) sevdiği vurgulanarak Allah sevgisini kazanmak ile yüce ahlak bağdaştırılmıştır.

İslâm'a göre ahlâkın asıl kaynağı Yüce Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerîm'di. Nitekim Hız. Âişe'ye Hız. Peygamber'in ahlakı sorulduğunda, onun ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu ifade etmiştir.⁶³ Bu

⁶² Ebû Dâvûd, "Akdiye", 11; Tirmizî, "Ahkâm", 3.

⁶³ Müslim, "Müsâfirin", 139.

çerçevede Kur'ân'ın içerdiği nazari prensipler ve amelî kurallar ile Hz. Peygamber'in sünnet ve öğretileri, İslâm ahlâk düşüncesinin temellerini oluşturmuştur.

“Onları Allah'ın ahlakına (ahlâkullâh) yönelt ve bunlara teşvik et. Çünkü Allah Teâlâ yüce ahlakı (me'âlî'l-ahlâk) sever, kötü ahlakı sevmez.” (Y9)

2. 11. Müslüman Kimliğinin İnşası

Ahitlerde dikkat çeken bir diğer husus ise Müslüman kimliğinin inşasıdır. Müslümanların iç dünyasına yönelik olarak yukarıda ele alınan hususların yanı sıra dış görünüme yönelik olarak da emirler yer almaktadır. Bu çerçevede Müslümanların dış görünüşü, giyim kuşamı, erkekler için örtünme âdâbı ve sınırları açıklanmaktadır (A9; Y8).

Hz. Peygamber'in İslâm'ın güzel buldukları dışındaki Câhiliye kıyafetlerinin yasaklanmasını emretmesi, Câhiliye zihniyeti ve anlayışından uzaklaşdığı gibi görünüş olarak da Câhiliye âdetlerinden uzaklaşmasını istediğini gösterir. Böylece Hz. Peygamber, müşrik ve diğer gayrimüslim gruplardan ayrılan bir Müslüman kimliği oluşturmak istemiştir.

“... İslâm'ın güzel buldukları dışındaki câhiliye kıyafetini onlara yasakla.” (Y8)

SONUÇ

İslâm tarihinin Medine döneminde bilhassa Mekke'nin fethinden sonra sınırların genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan idarî yapılanma ihtiyacı Hz. Peygamber'in yönetim anlayışının kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada incelenen Muâz b. Cebel, Amr b. Hazm ve Yemen idarecilerine/âmelerine verilen ahitler, bu kurumsallaşma sürecinin en somut yazılı vesikalarından birini oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in verdiği bu ahitler birer atama veya görevlendirme yazısı olmakla birlikte İslâm siyaset düşüncesinin temellerini atan, yöneten ile yönetilen arasındaki hukuku belirleyen ve devlet otoritesini ahlaki bir zemine oturtan kurucu metinler olarak da görülmüştür.

Ahitlerin içeriğinin halka ulaştırılması şeffaf bir yönetim anlayışının göstergesidir. Ayrıca içerdiği konuların insanların güvenliklerini sağlamaya ve suistimalleri önlemeye yönelik olduğu da görülür. Bunun yanında yöneticiler sadece idarî bakımdan görevlendirilmemiş; aynı zamanda muallim ve davetçi sıfatıyla İslâm'ın bir temsilcisi olmaları ve örnek bir duruş sergilemeleri de istenmiştir.

Çalışmada ulaşılan en temel sonuçlardan biri, bu ahitlerin İslâm toplumunda kabile düzeninden devlet düzenine geçişte stratejik bir rol oynadığıdır. Hz. Peygamber, atadığı idarecilere verdiği talimatlarla, Câhiliye'nin kan bağına ve asabiyete dayalı sosyal yapısını reddederek; bunun yerine liyakati, hukukun üstünlüğünü ve ümmet bilincini esas alan merkezi bir otorite tesis etmiştir. Ahitlerde yer alan, ihtilafların çözümünde kabile reislerine değil, Allah'a ve Resûlü'ne (Kur'ân ve Sünnet'e) başvurulması emri, yargısal karar alma süreçleri için standart bir referans hiyerarşisi tesis etmeyi hedefleyen bir çerçeve sunmuştur. Böylece hukuk kişisellikten çıkarılarak kamusal bir alana taşınmıştır.

Sonuç olarak; Hz. Peygamber'in ilk ahitleri, İslâm devlet yapısında bir geleneğin başlangıcı olmuştur. Bu gelenek daha sonra İslâm devletinin başına geçen halifeler ve Müslüman devletlerin

hükümdarları tarafından geliştirilerek farklı formlarda devam ettirilmiştir. İslâm siyaset düşüncesi, bu ahitlerde ifadesini bulan adalet, meşruiyet, istişare ve ahlak ilkeleri üzerinde yükselmiş; sözlü kültürden yazılı devlet geleneğine geçişin en güçlü dayanaklarından biri olmuştur. Bu geleneğin izleri, kaynaklar üzerinden takip edilerek Râşid Halifeler, Emevîler ve Abbâsîler üzerinden daha ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılması, siyaset düşüncesi ve ilkeleri yönüyle ayrıntılı çalışmaların yapılması, bu alandaki geçmiş mirası ortaya çıkaracak ve günümüz düşünce ve uygulamalarına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin. "Himyerîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Altun, İsmail. "Hz. Peygamber'in Barışın İnşasına Yönelik Uygulamaları". *EKEV Akademi Dergisi* 41 (2009) 31-58.
- Altuntaş, Hacı Mehmet. *Cahiliye'de ve Hz. Peygamber Zamanında Kan Davası*. İstanbul: Kuramer, 2021.
- Apak, Adem. *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004.
- Arı, Mehmet Salih. *Hz. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Küttâbü'n-Nebî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1978.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Bûsirî, Ebü'l-Abbas Şihabeddin. *İthâfü'l-hıyereti'l-mehere bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Cenedî, Ebû Abdillâh Bahaeddin Muhammed b. Yusuf b. Yakub. *es-Sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mülûk*. ed. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1993.
- Çelikkol, Yaşar. *Hicri Birinci Yüzyılda Medine Şehri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Demircan, Adnan. *Râşid Halifeler*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demirci, Abdurrahman. "Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Antlaşmalarına Etkisi". *İSTEM* 19 (2012), 277-295.
- Diñer, Ömer. *Siyasetnameleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Dumlu, Ömer. *Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1994.
- Eskin, Ümit. *Abbasiler Döneminde Valilik*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Eskin, Ümit. "The First Governor of Mecca: 'Attâb b. Asîd, His Life and Political Activities". *İslami İlimler Dergisi* 17/1 (27 Mart 2022), 49-72. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1093916>
- Fayda, Mustafa. "Ahidnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gündüz, Mehmet Salih. "Mus'ab b. Umeyr'in Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2017), 107-142.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin İdari-Siyasi Belgeleri*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

- Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Yeni Şafak, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfe*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. ed. Husâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414.
- Heytemî, Ebü'l-Abbas Şihabeddin Ahmed İbn Hacer. *Erbaûne hadîsen fi'l-adl*. ed. Semir Kettânî. Bağdad: Menşûrâtü'l-Cemel, 2012.
- Hivâlî, Muhammed b. Ali el-Ekva'. *el-Vesâiku's-siyâsiyyetü'l-Yemeniyye: min kubeyli'l-İslâm ilâ sene 332*. Bağdat: Dârü'l-Hürriyye, 1976.
- Hüseyin, Falih. *Bahs fî Neş'eti'd-Devleti'l-İslâmiyye*. Beyrut: Merkezi Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2010.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. ed. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*. Riyad: Dârü'l-Âsime, 2000.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l Meârifî'in-Nizâmiyye, 1325.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cevâmi'u's-Sîre*. ed. İhsân 'Abbâs. Mısır: y.y., 1900.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. ed. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Zencûye, Humeyd b. Mahled. *Kitâbu'l-Emvâl*. ed. Şâkir Zîb Feyyâd. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Nüzhetü'l-ayün*. ed. Muhammed Abdülkerim. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. ed. Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-târîh*. ed. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997.

- İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Seyyid Geylani. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabeddin. *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*. ed. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1980.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed. *Meâsirü'l-inâfe fî meâlimi'l-hilâfe*. ed. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. Hz. *Peygamber'in Yönetimi = et-Terâtibu'l-idâriyye*. çev. Ahmet Özel. 2 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kılıç, Mustafa. Hz. *Muâz bin Cebel*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren, 2004.
- Köse, Feyza Betül. *Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec. *Kitâbü'l-Harâc ve sinâ'atü'l-kitâbe*. Bağdat: Dârü'r-Reşid, 1981.
- Kuzudişli, Bekir. *Aile İsnâdları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Kuzudişli, Bekir. "Sahâbe Literatüründe Sebeb-i İrâd Bilgisi Kullanımı: Tespitler-Teklifler". *Sahâbe Literatürü Araştırmaları*. ed. Seyit Ali Güşen. 112-113. İstanbul: İFAV, 2023, 91-132.
- Küçük, Abdurrahman. "Ahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/533. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1981.
- Lihyânî, Abdullah b. Sa'âf. "Esânidu kitâbi Amr b. Hazm radiyallâhu anh". *Mecelletü'l-Ahmediyye 7* (2001), 48-108.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail. "Erbaûn hadîsen fî medhi'l-adli ve zemmi'z-zulm". *Resâilu nâdire*. ed. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2014.
- Ortakçı, Halil. *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen: Siyaset, Nüfus, Ekonomi, İlim ve Kültürel Miras*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Osman, Hamed b. İbrahim. *Kitâbü Rasûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem li-Amr b. Hazm radiyallâhu anh*. Kuveyt: Mektebetü'l-İmâmi'z-Zehebî, 1992.
- Öz, Şaban. *Nebevî Devlet*. İstanbul: Ensar, 2023.
- Safvet, Ahmet Zeki. *Cemheretü resâili'l-Arab fî usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*. 4 Cilt. Lübnan: Mektebetü'l-İlmiyye, 1938.
- Siddiqui, Muhammad Yasin Mazhar. *Organization of Government Under the Holy Prophet (SAW)*. Delhi: Idarah-i Adabiyat-i Delli, 1987.
- Sifil, Ebubekir. *Mu'âz b. Cebel (r.a) ve İctihad Hadisi*. İstanbul: Rihle Kitap, 2024.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed. *Târîhü't-Taberî: Târîhü'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l-Meârîf, ts.

Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.

Temir, Hakan. *Emevîlerde Valilik Kurumu*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Megâzî*. ed. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.

Wakil, Ahmed. "The Prophet's Letter to al-'Alâ' b. al-Haḍramî: An Assessment of Its Authenticity in Light of the Covenants and the Correspondence with the People of Yemen". *Islam and Christian-Muslim Relations*, 30/2 (2019), 231-262.

Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Medine'de*. İstanbul: Kuramer, 2021.

Ya'kûb b. İbrahim, Ebû Yûsuf. *Kitâbü'l-Harâc*. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1979.

EKLER

Ek 1: Muâz b. Cebel'in Kısa Biyografisi ve Kendisine Verilen Ahdin Türkçe Çevirisi

Hazrecoğulları'na mensup olan Muâz b. Cebel, 601 yılında Medine'de doğdu. Mus'ab b. Umeyr'in Birinci Akabe Biatı'ndan (621) sonra gönderildiği Medine'de başlattığı davet sürecinde yirmi yaşlarında Müslüman oldu ve İkinci Akabe Biatı'na (622) katıldı.⁶⁴ Dönüşünde Medine'nin İslâmlaşmasında aktif rol aldı.⁶⁵ Huneyn ve Tâif (8/630) dışındaki bütün gazvelere katıldı.⁶⁶ Mekke'nin fethinin (8/630) ardından Hz. Peygamber Huneyn Gazvesi'ne giderken onu Mekkelilere İslâm'ı öğretmek üzere muallim tayin etti.⁶⁷ Bizans'a karşı gerçekleştirilen Tebuk Gazvesi'nden (Receb 9/Ekim 630) bir müddet sonra⁶⁸ Yemen'den gelen heyetlerin İslâm'ı kabul etmesi üzerine Hz. Peygamber Muâz'ı, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ile Yemen'e çeşitli görevleri (elçilik, idarecilik, zekât toplama, muallimlik, kâdılık, imamlık) yerine getirmek üzere gönderdi.⁶⁹ Görevlendirildiği sırada 29-30 yaşlarında olan Muâz, Hz. Peygamber tarafından Yemen'e giden heyete başkan tayin edildi; yukarı Yemen onun, aşağı Yemen ise Ebû Mûsâ'nın uhdesine verildi. Orada peygamberlik iddiasında bulunan ve kısa sürede Yemen'in birçok bölgesini ele geçiren Esved el-Ansî'nin öldürülmesinde etkin rol oynadı (7 Rebîülevvel 11/3 Haziran 632).⁷⁰ Hz. Peygamber'in vefatından (12 Rebîülevvel 11/8 Haziran 632) bir süre sonra ise Medine'ye döndü.⁷¹ Hz. Ömer'in hilafetinde (13-23/634-644) ortaya çıkan Amvâs vevasında 17/638 veya 18/639 yılında vefat etti.⁷²

⁶⁴ Ebû Ömer İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, ed. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 3/1403-1405.

⁶⁵ Kılıç, Hz. *Muâz bin Cebel*, 15-20.

⁶⁶ İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 3/1403.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/500.

⁶⁸ Kaynaklarda onun gönderilişiyle ilgili farklı tarihler zikredilir (Rebîülâhîr 9/Ağustos 630 tarihi veya 10/630-31 yılı) İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3/438; Taberî, *Târihü't-Taberî*, 3/228; Kılıç, Hz. Peygamber'in Yemen'den gelen heyetlerle görüşmesinin 10. yılın başlarında olması hasebiyle Muâz'ın da o tarihte gönderilmiş olmasının daha uygun olduğunu söyler. Kılıç, Hz. *Muâz bin Cebel*, 31-32.

⁶⁹ "Neden Muâz seçilmiş olabilir?" sorusu önemlidir. Kendisi Medine'de Abdullah b. Mes'ûd ile kardeşleştirilmişti. Kur'an-ı Kerîm'i hıfzetmiş ve Hz. Peygamber'in kendisinden Kur'an öğrenilmesi tavsiye ettiği dört sahâbî arasında yer almıştı. Hayber'de zekât âmîllîğiyle görevlendirilmiş, Mekke'ye muallim olarak atanmıştı. Sahip olduğu ilim, tecrübe ve yetkinlik onun seçilmesinde etkiliydi. Bununla beraber cömertliği sebebiyle oluşan borçları nedeniyle Muâz'ın gelire ihtiyacının olması, Hz. Peygamber'in de Yemen'e âmîl olarak bir gün ashâba sorduğu esnada onun gidebileceğini söylemesi seçilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca onun Yemen kökenli Hazrec kabilesinden olması bölge insanıyla ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Ebû'l-Hasan İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, ed. Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 8/5/187; Kılıç, Hz. *Muâz bin Cebel*, 32-35.

⁷⁰ Kılıç, Hz. *Muâz bin Cebel*, 45.

⁷¹ Taberî, *Târihü't-Taberî*, 3/342.

⁷² Belâzürî, *Ensâbu'l-Eş'râf*, 1/247.

Hz. Peygamber, Muâz'ı Yemen'e yolcu ederken ona şifahî olarak bazı hususlarda nasihatlerde⁷³ bulunmuş ve onun muhakemesini övmüştü.⁷⁴ Bununla beraber ona yol gösterici olması için yazılı bir ahit vermiş ve bu ahit kaynaklarda yer almıştır.⁷⁵ Aşağıda ahdin tercümesi verilmiştir:⁷⁶

Rahman ve Rahim olan Allah adıyla.

1-Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed b. Abdullah'tan, Muâz b. Cebel'e ve işlerini görmek üzere atadığı Yemen halkına bir ahittir.

2-Azîm olan Allah'tan sakınmasını, kitabına ve peygamberinin sünnetine göre hareket etmesini, işlerini iyi yürütme peşinde koşan, iyiyi iyiliğiyle ödüllendiren, kötülük yapanı iyilikle alıkoyan bir babaları olmasını (ona emrettim).

3-Ben size Muâz'ı efendi (rab) olarak göndermedim. Bir kardeş, öğretmen, Yüce Allah'ın emrini uygulayan, yaptıklarından dolayı aleyhinde (doğacak) sorumluluklarını yerine getiren biri olarak gönderdim.

4-Gizli ve açıkta ona itaat ve bağlılık gösterin. Bir şeyde çekişir veya şüpheye düşerseniz, onu Allah'a ve yanınızda olan kitaba havale edin. (Burada da) görüş ayrılığına düşerseniz, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve peygambere havale edin. Bu (sizin için) en hayırlısıdır ve sonuç olarak da en iyisidir.

5-Ona (Muâz'a), Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırmasını, Allah rızası için rıza göstermesini, Allah'ın öfkesi için öfkelenmesini emrettim.

6-Kim Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet getirirse, itaat edip bağlılık göstererek Müslüman olursa, o Müslüman'dır. Müslümanların hak ve sorumlulukları aynen onun için de geçerli olur. Kim O'nun dinine karşı çıkar ama cizyeyi kabul ederse, dininde bırakılır. Hem Allah'ın hem peygamberinin hem de müminlerin zimmetine sahip olur. O öldürülmez, esir alınmaz, gücünün üzerinde bir şeyle mükellef kılınmaz ve dinini terk etmesi için zorlanmaz (fitneye uğramaz). Allah onu gözetir.

7-Kim kabul etmezse, çağrıldığını kabul edinceye ya da öldürülünceye kadar onlarla savaşsın. Onu, malını ve çocuklarını ele geçirirseniz, bu sizin ganimetinizdir. Beşte birini Allah'a verin. Sizinle savaşmayan ve cizyeyi kabul edenlerden, Allah'ın peygamberine verdiği beşte birini ayırarak Allah'ın feyi (ganimeti) yapınız. Bu beşte bir, Allah'ın emrettiği yerlere harcanır ki O'nun size verdiği ganimet içinizdeki zenginler elinde dolaşan bir özellikte olmasın.⁷⁷

⁷³ Hz. Peygamber, Muâz Yemen'e giderken ona halkla münasebetleri ve davetle ilgili nasihat, uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bk. Buhârî, "Meğâzî", 60; "Zekât", 63; Müslim, "Cihâd", 7, "İmân", 31; Tirmizî, "Aşkâm", 8.

⁷⁴ "Muâz hadisi" olarak da bilinen bu hadis ve olayla ilgili detaylı bilgi için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/590; Tirmizî, "Aşkâm", 3; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 11.

⁷⁵ Hivâlî, *el-Vesâiku's-siyâsiyyetü'l-Yemeniyye*, 140-142.

⁷⁶ İlgili ahdin tercümesinde Vecdi Akyüz'ün yaptığı tercümelere müracaat edilmiş ve bazı değişikliklerde bulunularak verilmiştir. Bu aşamada yardım eden Arş. Gör. Aziz Ençakar'a teşekkürlerimi sunarım. Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, 212-215; Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin İdari-Siyasi Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 229-233.

⁷⁷ Haşr, 59/7 âyetine telmih vardır.

8-Müslüman olmayı kabul etmeyen her ergenlik çağına ulaşmış erkekten bir dinar⁷⁸ veya ona denk değerde meâfir (giysi) veya başka bir şey al.

9-Müslümanlardan mallarının zekâtını sadaka olarak al: Her beş ukiyyeden⁷⁹ onda birin dördte birini (%2,5) al: Beşe ulaşana kadar daha azından bir şey alınmaz. Daha fazlasını buna göre al. Mal beş ukiyyeyi geçince, (altıncı ukiyye tamamlanmadan) ukiyyenin daha azından bir şey alma. Bu şekilde ukiyyeyi bulunca, ondan onda birin dördte birini al (%2,5). Altını (parayı) da buna göre değerlendir. Allah'ın yerden çıkardığında ve göğün suladığında ve ırmaklarla sulananlarda, öşür (onda bir) vardır. Kovayla sulananda öşürün yarısı vardır. Beş veskten⁸⁰ daha azından bir şey alınmaz.

10-Sâime devenin beşten azında hiçbir koyun yoktur. Deve sayısı beşi bulunca, dokuza kadar bir koyun vardır. Dişi veya erkek, küçük veya büyüğü onu bulunca on dörde kadar iki koyun vardır. (On beş deveden yirmi dörde kadar üç koyun vardır.)⁸¹ Erkek veya dişi, küçük veya büyük yirmi beş olunca, otuz beşe kadar bintu mehâd (bir yaşını doldurup iki yaşından gün almış dişi deve) vardır. Otuz altıyı bulunca, kırk beşe kadar bintu lebün (iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış dişi deve) vardır. Kırk altıyı bulunca, altmışa kadar hıkka (üç yaşını doldurup dört yaşından gün almış dişi deve) vardır. Altmış biri bulunca, yetmiş beşe kadar ceza'a (dört yaşını doldurup beş yaşından gün almış dişi deve) vardır. Yetmiş altıyı bulunca, doksana kadar iki bintu lebün vardır. Doksan biri bulunca, yüz yirmiye kadar döllemeye tutulabilen iki hıkka vardır. Bundan sonrasında, her elli tanesinde döllemeye tutulabilen bir hıkka, her kırkta bir bintu lebün vardır. Yirmi beş deveden sonra, beş deve için hiçbir şey alınmaz.

11-Sâime sığırdı, her otuz için tebî' (bir yaşını doldurup iki yaşından gün almış dişi veya erkek dana) vardır. Her kırkta erkek ve dişi büyük ve küçük olsun, bir müsinne (iki yaşını doldurup üç yaşından gün almış dişi sığır) vardır. Bundan sonrasında, buna göre hareket edilir.

12-Koyunda, kırktan azında hiçbir şey gerekmez. Kırkı bulunca, yüz yirmiye kadar bir koyun vardır. Yüz yirmiden iki yüze kadar iki koyun vardır. İki yüzü geçince üç yüze kadar üç koyun vardır. Bunu geçince, her yüzde bir koyun vardır. Üç yüzden daha azında, koyundan üç tane aldıktan sonra yüzü buluncaya kadar bir şey gerekmez. Erkek veya dişi her büyük ve küçükten sonra yüzde bir koyun vardır. Sadakada, (hayvanlardan) sağlıklı ve kusurlu olmayan alınır. Koyunun en iyisi seçilmez. Koyun sahibi istemedikçe, koçundan bir şey alınmaz. Ancak lebün (dişi) olur. Sadaka (zekât) korkusuyla aynı sürüdekiler ayrılmaz, ayrı sürüdekiler de birleştirilmez.

13-Musaddık (zekât tahsildarı) musaddakta (zekât olarak verilen malda) daha fazlasını tahsile yönelmesin. Zira Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir.

14-Yaşlı ve kusurlu, delinmiş ve ayrılmış alınmaz.

15-İki kişi sürülerini karıştırmışsa; yalnız birisinin (zekâtı) alınır. Öteki karıştıran, herkesin kendine ait olanı vermesi için nimeti oranında ona versin.

⁷⁸ Altın para olan dinar, Hz. Peygamber döneminde 10 dirheme tekabül etmekteydi.

⁷⁹ 40 dirheme denk gelen gümüş paradır.

⁸⁰ Vesk, Hz. Peygamber devrinde Medine'de kullanılan katı madde ölçөгüdür.

⁸¹ Arapça metinde burada bir düşüklük söz konusudur. Buhârî ve Nesâî'deki aynı konuyla alakalı hadislere bakıldığında on beş-yirmi dört arası deve için üç koyun verilmesi gerekli olduğu mealindeki kısım burada düşmüştür. İlgili ibareyi parantez içerisinde eklemeyi uygun gördük. Bk. Buhârî, "Zekât" 37; Nesâî, "Zekât" 5.

16-Döneceđiniz Allah'ı gözetin. "Ey müminler, kurtulmanız için hepiniz Allah'a tövbe edin".⁸²

---

⁸² Nûr, 24/31.

Ek 2: Amr b. Hazm'ın Kısa Biyografisi ve Ona Verilen Ahdin Türkçe Çevirisi

Hazrecoğulları'na mensup olan Amr b. Hazm, Medinelidir. On beş yaşındayken Hendek savaşına (5/627) ve sonrasında Hz. Peygamber döneminde yapılan diğer savaşlara katıldı.⁸³ Hz. Peygamber, 20'ye yakın yaştaki Amr'ı,⁸⁴ Hâlid b. Velîd aracılığıyla 10/631 yılında İslâm'a giren Necran'daki Hâris b. Ka'b oğullarının yaşadıkları yere çeşitli görevleri (dinî bilgi ve Kur'ân öğretimi, zekât toplama) yerine getirmek üzere gönderdi.⁸⁵ Amr, Necran'da ortaya çıkan mütenebbi Esved el-Ansî ve destekçilerinin kendisini bölgeden çıkarmasına kadar faaliyetlerine devam etti. Hz. Peygamber vefat ettikten bir süre sonra ise Medine'ye döndü.⁸⁶ Kesin bir tarih olmamakla beraber 51-54/671-674 yılları arasında vefat ettiği düşünülür.⁸⁷

Hz. Peygamber, Amr'ı Necran'a görevlendirdiği zaman ona yol gösterici ve yardımcı olması amacıyla yazılı bir ahit verdi. Bu ahit kaynaklarda yer almıştır.⁸⁸ Aşağıda ahdin tercümesi verilmiştir:⁸⁹

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

1-Bu, Allah ve Peygamberi'nden bir açıklamadır. "Ey iman edenler! Akitlere vefa gösterin."⁹⁰ Bu, Yemen'e gönderirken Amr b. Hazm'a Allah'ın elçisi Nebi Muhammed'in verdiği ahdidir.

2-Ona her işinde Allah'tan sakınmasını emretti. Çünkü "Şüphesiz Allah, sakınanlarla ve iyilerle beraberdir."⁹¹

⁸³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, 8/4/202.

⁸⁴ İbn Sa'd onun 17 yaşındayken Necran'a görevlendirildiğini zikreder. Ancak İbn Hacer, onun Hendek Savaşı'na (Şevval 5/ Mart 627) 15 yaşında katıldığı söyler ve 10/631 yılında Necran'a gittiği göz önüne alınırsa 20'ye yakın bir yaşta olmalıdır. Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 5/317; Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Hindistan: Dâiratü'l Meârifî'in-Nizâmiyye, 1325), 8/20.

⁸⁵ "Neden Amr seçilmiş olabilir?" sorusu önemlidir. Hz. Peygamber'in yeteneklerine göre genç sahâbîlere görev ve sorumluluklar verdiği ve onların da bu görevleri başarıyla yerine getirdiği bilinmektedir. Mekke'ye atanan Attâb b. Esîd gibi Amr da görevlendirildiğinde genç bir sahâbîydi. Hz. Peygamber ile mektuplaşmalarından kalan belgelerin yanı sıra Ona ait başka birçok belgeyi de derleyerek saklamış ve ailesi vasıtasıyla bunlar gelecek nesillere tevarüs etmişti. Ahitte zikredilen görevlerin yerine getirilmesi genel anlamda bir ilim, yetenek ve beceri gerektirmektedir. Muhtemelen Hz. Peygamber ondaki cevheri görmüş ve değerlendirmişti. Nitekim Amr'ın neslinden önemli ilim adamlarının çıkması (Muhammed b. Amr b. Hazm, Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm) Hz. Peygamber'in verdiği karardaki isabeti göstermektedir. Ayrıca onun Yemen kökenli Hazrec kabilesinden olması bölge insanıyla ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Bk. Kuzudişli, *Aile İsnâdları*, 44-46, 89.

⁸⁶ Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 3/185, 319.

⁸⁷ Kuzudişli'nin sebep-îrâd bağlamında Amr'ın vefat tarihiyle ilgili değerlendirmeleri için bk. Bekir Kuzudişli, "Sahâbe Literatüründe Sebeb-i İrâd Bilgisi Kullanımı: Tespitler-Teklifler", *Sahâbe Literatürü Araştırmaları*, ed. Seyit Ali Güşen (İstanbul: İFAV, 2023), 112-133.

⁸⁸ Hamidullah, mezkûr ahdin geçtiği birçok kaynağı listelediğinden temel bazı kaynakları zikretmekle yetindik; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/594-596; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 77-78; Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 3/128-130; el-Hivâlî, *el-Vesâiku's-siyâsiyyetü'l-Yemeniyye*, 100-102; Muhammed b. Ca'fer Kettânî, "Hz. Peygamber'in Yönetimi = et-Terâtibu'l-idâriyye", çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/318-321; el-Osman, *Kitâbü Rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem li-Amr b. Hazm radiyallâhu anh*, 5-7; el-Lihyânî, "Esânidu kitâbi Amr b. Hazm radiyallâhu anh", 54.

⁸⁹ İlgili ahdin tercümesinde Akyüz'ün yaptığı tercümelere müracaat edilmiş ve bazı değişikliklerde bulunulmuştur. Tercüme için bk. Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin İdari-Siyasi Belgeleri*, 224-227; Arapçası için bk. Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, 206-210.

⁹⁰ Mâide 5/1.

⁹¹ Nahl 16/128.

3-Ona Allah'ın emrettiği gibi adaletle hükmetmesini,

4-İnsanlara iyiliği duyurmasını ve emretmesini, Kur'ân'ı öğretmesini, dinî bilgiler vermesini, insanları (kötülüklerden) alıkoymasını, insanların Kur'ân'a yalnızca temizken dokunmasını,⁹²

5-İnsanlara hak ve sorumluluklarını bildirmesini (emretti).

6-İnsanlara hakta yumuşak, haksızlıkta sert davranmasını (emretti) çünkü Allah zulmü sevmez ve onu yasaklar, şöyle buyurur: "Dikkat edin! Allah'ın laneti zalimleredir."⁹³

7-İnsanlara cenneti ve (onu kazandıracak) amelini müjdelemesini, ateşten ve (ona götürecekt) amelinden uyarmasını,

8-Dini kavramaları için insanlarla yakınlık kurmasını, haccın esaslarını, sünnetini, farzını ve Allah'ın bunlar hususunda buyruğunu öğretmesini (emretti). Büyük hac, büyük hacdir. Küçük hac ise, umredir.

9-İnsanlardan herhangi birinin küçük tek parça kumaş içerisinde namaz kılmasını yasaklamasını (emretti); ancak iki ucunu omuzları üzerine dolayacağı bir kumaş olması müstesna. Avret mahallini göğe dikecek bir kumaş içinde ihtibâ oturmasını (kabaları üzerine oturup bacaklarını dikerek ellerini önden bağlamayı) yasaklamasını,

10-Birinin (namazdayken) saçını ensesinde topuz yapmasını yasaklamasını,⁹⁴

11-İnsanlar arasında bir kavga olduğunda kabile ve aşiretlere başvurulmamasını aksine tek ve ortaksız Allah'a başvurulmasını (emretti). Zira kim (davalarında) Allah'a değil de kabile ve aşiretlere başvurursa, davalarını tek ve ortaksız Allah'a başvuruncaya kadar kılıçla kesilmelerini (emretti).

12-İnsanlara abdesti güzelce almalarını, Allah'ın emrettiği gibi yüzlerini ve dirseklere kadar ellerini, topuklara kadar ayaklarını yıkamalarını, başlarını mesh etmelerini emretti.⁹⁵

13-Namazı vaktinde kılmayı, rükûyu ve huşûyu tam yapmayı, sabah namazını erken kılmayı, öğle namazını güneş meyledince öğle sıcaklığında kılmayı, ikinci namazını güneş batmaya yönelmişken kılmayı, akşam namazını gece girince kılıp yıldızlar açığa çıkıncaya kadar ertelememeyi, yatsıyı gecenin ilk vaktinde kılmayı emretti.

14-Ezan okununca cuma namazına koşmayı ve gitmeden önce gusletmeyi emretti.

15-Ganimetlerden beşte bir, Allah hakkını (humus) almayı emretti.

16-Müminlere zekât konusunda farz kılınanlar: Akardan, kaynak ve göğün suladığından onda bir (öşür), kovayla sulanandan yirmide bir.

17-Deveden her onda iki koyun, yirmide dört koyun.

18-Sığırda her kırkta bir inek, her otuzda bir tebî'.

19-Sâime koyunda her kırkta bir koyun (almasını emretti).

20-Bunlar Allah'ın zekât konusunda müminlere farz kıldığı zorunlu miktarlardır. Kim daha fazla verirse, onun hayırnadır.

21-Yahudi ve Hristiyan iken kendiliğinden samimi bir şekilde Müslüman olan ve İslâm dinini benimseyen, müminlerden olur. Artık bu kimsenin Müslümanlar gibi hakları ve sorumlulukları

⁹² Vâkıa 56/79. âyetine telmih vardır.

⁹³ Hûd 11/18.

⁹⁴ Hz. Peygamber, namaz kılan kişinin saçlarını topuz yapmasını yasaklamıştır. Bk. İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 67.

⁹⁵ Mâide 5/6. âyetine telmih vardır.

vardır. Kim Hristiyan ve Yahudi olarak kalırsa, dininden döndürülmez. Bunlardan erkek olsun, kadın olsun, hür olsun, köle olsun her buluğa erene (cizye olarak) tam bir dinar veya karşılığı elbise vardır.

22-Kim bunu yerine getirirse, ona Allah'ın ve Peygamber'inin zimmeti vardır. Kim bunu yerine getirmezse, o Allah'ın, Peygamber'inin ve bütün müminlerin düşmanıdır.

Ek 3: Yemen Âmilleri (Ummâl) ve Onlara Verilen Ahdin Türkçe Çevirisi

Kadim tarihe ve geniş bir coğrafyaya sahip olan Yemen'de Hz. Peygamber döneminde birçok kabile ve yerel yapının olduğu görülür. Hz. Peygamber, İslâm davetini kabul eden kabile reisleri ve yerel liderleri yönettikleri toplulukların başına genellikle tekrar atamaktaydı.⁹⁶ Bununla beraber Hz. Ali,⁹⁷ Amr b. Hazm el-Hazrecî, Muâz b. Cebel el-Hazrecî, Ebû Musa el-Eş'arî, Ziyad b. Lebîd el-Beyâzî (ö. 41/661), Ebû Süfyân b. Harb el-Ümevî (ö. 31/651-52), Hâlid b. Saîd el-Ümevî (ö. 14/635 [?]), Muhâcir b. Ebû Ümeyye el-Mahzûmî⁹⁸ (ö. 12/633'ten sonra) gibi bazı sahâbîleri çeşitli görevlere matuf olarak Yemen'in şehirlerine farklı zamanlarda vazifelerini ifa etmeleri için göndermişti.⁹⁹ Hz. Peygamber tarafından verildiği kaynaklarda geçen ve tercümesi aşağıda verilen ahitte ise herhangi bir sahâbînin ismi veya unvanı bulunmamaktadır. Kaynaklarda ise metnin başlığı, Allah Resûlü tarafından Yemen'deki âmillerine verilen ahitler (ummâlihi ale'l-Yemen uhûden) olarak ifade edilir. Bu belgenin oraya giden tüm görevlilere verilmiş bir kopyası olma ihtimali bulunmakla beraber oradaki müstakil bir sahâbîye gönderilen metnin bir kopyası olması ihtimali de bulunur. Sonradan inşa edilmiş ya da uydurulmuş olma ihtimali olmakla beraber metnin Amr b. Hazm ve Muâz b. Cebel'e verilen ahitlerle benzerlik göstermesi ve ortak hususların fazla olması bu olasılığı zayıflatmaktadır. Ayrıca belgede uydurulmuş gibi görünen veya tarihi bilgilere uymayan herhangi bir malumat da bulunmamaktadır.¹⁰⁰ Aşağıda ahdin tercümesi verilmiştir:¹⁰¹

Rahman ve rahim olan Allah adıyla.

1-Bu Allah'ın elçisi Peygamber'den filancaya... ahittir.

2-Ona her işinde Allah'tan sakınmasını emretti. Çünkü "Şüphesiz Allah, takva sahibi olanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir."¹⁰²

⁹⁶ Mesela bölgedeki Sâsânî valisi Bâzân (ö. 10/632) İslâm'ı kabul etmiş ve Hz. Peygamber onu ve sonrasında oğlu Şehr'i bölgenin idarecisi olarak bırakmıştır. Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, ed. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1997), 2/196.

⁹⁷ Hz. Peygamber'in Ramazan 10/Aralık 631 tarihinde Yemen Necran'a gönderdiği Hz. Ali'ye bir yazı (*kitâb*) verdiği ve bu yazıyı Hz. Ali'nin onlara okuduğu ve halkın Müslüman olduğu rivayet edilir. Ancak yazının içeriği günümüze ulaşmamıştır. Bk. Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1981), 238; Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, 167.

⁹⁸ İbn Hazm, Yemen'de görevlendirilen sahâbî ve yerel yöneticilerin isimlerini verir. Bk. Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, ed. İhsân 'Abbâs (Mısır: y.y., 1900), 23; Bu konudaki diğer rivayet ve değerlendirmeler için bk. Halil Ortakçı, *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen: Siyaset, Nüfus, Ekonomi, İlim ve Kültürel Miras* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 37-40.

⁹⁹ Hz. Peygamber'in Yemen'i 3, 4 veya 5 farklı bölgeye ayırdığı ile ilgili rivayetler vardır. Bk. İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, 3/1403-1404; Ebû Abdillâh Bahaeddin Muhammed b. Yusuf b. Yakub el-Cenedî, *es-Sülûk fi tabakâti'l-ulemâ ve'l-mülûk*, ed. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1993), 1/161. Farklı tarihlerde birçok sahâbînin çeşitli bölgelere atanması ve İslâm'ı kabul eden yerel yöneticilerin de görevde tutulması göz önüne alınırsa Yemen'de idarenin keskin sınırlarla belirlenmediği kanaatindeyiz.

¹⁰⁰ Takiyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-resûl mine'l-enbâi ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (İstanbul: Köprülü, Fazıl Ahmed Paşa, 1004), 1039-1040; el-Hivâlî, *el-Vesâiku's-siyâsiyyetü'l-Yemeniyye*, 199-201.

¹⁰¹ İlgili ahdin tercümesinde Akyüz'ün yaptığı tercümelere müracaat edilmiş ve bazı değişikliklerde bulunulmuştur. Tercüme için bk. Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, 199-201; Hamidullah, *el-Vesâiku's--siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin İdari-Siyasi Belgeleri*, 216-219.

¹⁰² Nahl, 16/128.

3-Yine hakları Allah'ın farz kıldığı şekilde almasını, Allah'ın emrettiği şekilde vermesini, işiyle iyiliği kolaylaştırmasını, aralarında (Allah'ın hükmü konusunda) tartışmaya girmemelerini (emretti). Çünkü bu Kur'an, Allah'ın ipidir, onda adaletli taksim, geniş bilgi ve kalplerin baharı vardır.

4-Dolayısıyla (Kur'an'ın) kesin emirlerini (muhkemlerini) yerine getirin, helale ve harama uyun, müteşâbihine¹⁰³ de iman edin. Çünkü farzları eda ettikten sonra hiç kimseye azap etmemek Allah'a borçtur.

5-Yine iyilik yapanın iyiliğini kabul etmeyi ve onu övmeyi, kötülük yapanın kötülüğünü reddetmeyi ve onu çirkin bulduğunu belirtmeyi,

6-Yönetilenleri (raiyye) birbirlerine zulüm yapmaktan alıkoymasını (emretti). (Birbirinizi) helak etmeyin! Çünkü Yüce Allah güçlüyü zulümden defetmek ve zayıfa hak konusunda yardım etmek üzere yöneticiyi zayıf kimselere destek, güçlülere de engel kılmıştır.

7-Bir defa haccetmek, gücü yetene Allah'ın emridir. Umre ise küçük hacdır.

8-Menfezsiz elbise giymelerini, bir elbise içinde ihtibâ oturmasını (kabaları üzerine oturup bacalarını dikerek ellerini önden bağlamayı), Ramazan ve Kurban Bayramı günlerinde oruç tutmayı, tan yeri ağardıktan sonra güneş doğana kadar ve ikindiden sonra güneş batana kadar namaz kılmayı, kabile davalarını ve İslâm'ın güzel buldukları dışındaki câhiliye kıyafetini onlara yasakla.

9-Onları Allah'ın ahlâkına (ahlâkullâh) yönelt ve bunlara teşvik et. Çünkü Allah Teâlâ Yüce ahlâkı (me'âlî'l-ahlâk) sever, kötü ahlâkı sevmez.

10-Onlara namazları vakitlerinde kılmalarını ve abdesti güzelce almalarını emret. Abdest, yüzü, elleri dirseklere, ayakları topuklara kadar yıkamak ve başı mesh etmektir.

11-(Onlara) rükûyu ve secdeyi tam yapmalarını, Kur'an'dan kolay geleni okuyarak huşu içinde olmalarını emret. Her namazı onlara en kolay gelen vakitte kıldır: Erken kılmaksa, erken kıldır; geç kılmaksa, geç kıldır. Sabah namazının vakti, tan yerinin ağarışıyla güneşin doğmasından önceye kadardır. Öğle namazının vakti, zeval ile ikindi arasındadır. (İkindi) bir şeyin gölgesi kendi boyu olduğunda başlar, güneşin canlılığı devam edene kadar sürer. Akşam namazı, şafak batana kadardır. Yatsı namazı, şafak batışından gecenin ortasına kadardır. Onlara cuma namazlarına gelmelerini ve cemaate devam etmelerini emret.

12-İnsanlardan mallarının borcu olan sadakayı (zekâtı) al:

13-Akardan (araziden) yağmurun ve göğün suladığından öşür (onda bir), kova ile sulanandan yirmide bir,

14-Yirmi beşe kadar, her beş deveye bir koyun. Daha fazla olursa, otuz beşe kadar bir ibn mehâd¹⁰⁴ (bir yaşını doldurup iki yaşından gün almış erkek deve). Daha fazla olursa kırk beşe kadar, bir bintu lebün. Eğer bir fazla olursa, altmışa ulaşıncaya kadar bir hıkka. Eğer bir artarsa, yetmiş

¹⁰³ Mana yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan âyetlere verilen isimdir.

¹⁰⁴ Arapça ibarede "ibn mehâd" olarak geçse de doğrusu İslâm hukukunda "bint mehâd" olmalıdır.

beşe ulaşınca kadar ceza'a.¹⁰⁵ Eğer bir fazla olursa doksana kadar iki bintü lebün.¹⁰⁶ Eğer bir fazla olursa yüz yirmiye kadar iki hıkka. Daha sonra her ellide bir hıkka.

15-Sâime olan koyunda, kırktan yüz yirmiye kadar bir koyun. Eğer daha fazla olursa, iki yüze kadar iki koyun. Bundan daha fazla olursa üç koyun, sonra her yüzde bir koyun.

16-Sığırda, beşten otuza kadar her beşte bir koyun. Otuzaya ulaşır bir tebi'. Her kırkta bir müsinne. İki nisab arasındaki küsuratta (evkas), hiçbir şey yoktur.

17-Altında (para) her yirmi miskalde yarım miskal. Gümüşte her iki yüzde beş dirhem.

18-Buğday, hurma, arpa ve kabuksuz arpada her beş veskte yarım vesk. Allah diğer hububatı affetmiştir, ancak kişi gönüllüyse verebilir.

19-Kim İslâm'a icabet ederse, onun için bizim haklarımızın ve sorumluluklarımızın aynısı vardır. Din ehlinde (ehl-i kitaptan) kim dininde kalırsa, bundan dolayı ona baskı uygulanmaz. Her buluşa erene gücü oranında cizye vardır: Dinar ve daha fazlası ya da bunun kıymeti. Kim (bunu) yerine getirirse, onun zimmet ve korunma hakkı vardır. Kim bunu ödemeye yanaşmazsa, zimmeti yoktur.

20-(Yine) onlara, büyüklere ve Kur'an'ı ezberleyenlere saygı duymalarını, ileri gelenlere hürmet gösterilmesini, Kur'an'ı tenzih etmelerini ve ona abdestli olarak dokunmalarını emretmesi (talimatını verdi).

21-Kim karşı gelip, Câhiliye davasına çağırır veya birliği bozmaya kalkışırsa, kılıçla kesilmesini (emretti).

---

¹⁰⁵ Arapça metinde bu kısımda "iki bintü lebün" ifadesi geçse de Buhârî'de geçen hadis ve Muâz b. Cebel'e verilen ahde dayanarak buranın bir "ceza'a" olması gerektiğinden doğru bilgi eklenmiştir. Bk. Buhârî, "Zekât", 37.

¹⁰⁶ Arapça metinde bu kısımda "ceza'a" ifadesi geçse de Buhârî'de geçen hadis ve Muâz b. Cebel'e verilen ahde dayanarak buranın bir "iki bintü lebün" olması gerektiğinden doğru bilgi eklenmiştir. "Buhârî, Zekât" 37.